

DE LANDBOUWVOORLICHTING IN OPENDE (Gr.)

Ir. A.W. van den Ban

Afd. Sociologie en Sociografie
van de Landbouwhogeschool
Wageningen
1958

(Niet bestemd voor publicatie).

INHOUD

	blz.
Hoofdstuk 1. Inleiding	2
" 2. Het landbouwbedrijf in Opende en de veranderingen hierin	4
" 3. De verspreiding van nieuwe landbouwmethoden	8
" 3.1. De betekenis van verschillende voorlichtingsmiddelen	8
" 3.2. De landbouwpers	11
" 3.3. De landbouwvoorlichtingsdienst	13
" 3.4. De bezoeksrelaties	15
" 4. Factoren, die de instelling van de boeren t.a.v. een moderne bedrijfsvoering beïnvloeden	18
" 4.1. Het vertrouwen in de regering en de landbouworganisaties	18
" 4.2. De opvattingen over toekomstmogelijkheden voor de boerenzoons en de gewenste opleidingen	21
" 4.3. De afkomst van de boer	22
" 4.4. De financiële positie en de houding t.o.v. crediet	22
" 4.5. Het huishouden	25
" 4.6. De arbeidsefficiëncy	27
" 4.7. Het isoloment	27
" 5. Enkele suggesties voor de voorlichting	29
" 5.1. De algemene ontwikkeling	29
" 5.2. Het voorlichtingsprogramma	31
" 5.3. De voorlichtingsmethoden	31
" 6. Enkele suggesties voor verder onderzoek	33
" 6.1. De verspreiding van nieuwe landbouwmethoden	33
" 6.2. Waarom passen sommige boeren niet snel nieuwe landbouwmethoden toe ?	34
Aantekeningen	36

Hoofdstuk 1.

INLEIDING

Ongetwijfeld is het voor onze landbouw van groot belang, dat de landbouwvoorlichtingsdienst zo goed mogelijk werkt. Deze dienst tracht door middel van een aantal verschillende voorlichtingsmiddelen en -methoden het economisch gedrag van de boeren te beïnvloeden. Helaas weten wij er echter nog slechts betrekkelijk weinig van, in welke mate de boeren van elk van deze middelen gebruik maken en wat het effect is van elk van deze methoden. Dit zijn ook zeer ingewikkelde vraagstukken, zodat er zeer veel onderzoek nodig zal zijn om hierin een volledig bevredigend inzicht te krijgen. Door de werking van de landbouwvoorlichting in Opende te onderzoeken, hebben we getracht ons inzicht in deze voorlichting iets te vergroten.

Daarnaast is uit verschillende onderzoeken gebleken, dat vooral de boeren, die in allerlei opzichten een moderne instelling hebben, snel de adviezen van de landbouwvoorlichtingsdienst toepassen¹⁾. Het lijkt dan ook waarschijnlijk, dat men door de instelling van de boeren te beïnvloeden, kan bereiken, dat de boeren deze adviezen sneller gaan toepassen. Voor een dergelijke beïnvloeding zou het van belang zijn als we ook wisten waarom sommige boeren een modernere instelling hebben dan andere. Eerst dan is het immers pas goed mogelijk aan te geven hoe we desgewenst de instelling van de weinig vooruitstrevende boeren kunnen beïnvloeden. Bij dit onderzoek is daarom ook getracht enkele hypothesen te toetsen over de factoren, die de instelling van de boeren beïnvloeden.

Voor dit onderzoek heeft de schrijver in april en mei 1957 74 boeren geënquêteerd in Opende in het Zuidelijk Westerkwartier van de provincie Groningen. Deze plaats werd gekozen, omdat men hier binnenkort met een streekverbetering gaat beginnen, zodat er op betrekkelijk korte termijn aanzienlijke veranderingen zijn te verwachten. Bovendien heeft Abma hier in 1954 al een enquête gehouden naar de deelneming van de boeren aan het landbouwverenigingsleven^{a)}, waarbij deze boeren reeds een groot aantal feitelijke vragen is gesteld. Hierdoor was het nu mogelijk meer een gesprek met de boeren te voeren dan hen een hele serie vragen te stellen. De boeren bleken in het algemeen zeer openhartig te zijn en stelden het vaak op prijs om de enquêteur veel over hun bedrijf te vertellen. Voor alle medewerking en gastvrijheid, die wij hier mochten ontvangen, zijn wij dan ook zeer veel dank verschuldigd. Ook de Rijkslandbouwconsulent in Groningen en zijn medewerkers gaven ons alle mogelijk inlichtingen en hulp.

Abma had hier 103 boeren zonder nevenberoep geënquêteerd, maar wij hebben slechts 74 van hen opnieuw ondervraagd. Dit wordt veroorzaakt, doordat 17 boeren hun bedrijf hadden opgegeven, overleden of verhuisd waren of een nevenberoep hadden aanvaard, 1 ons weigerde te ontvangen, 1 ziek was en de tijd ons ontbrak om 11 boeren, die min of meer volgens toeval zijn gekozen, te bezoeken. In deze streek heeft een vrij groot aantal boeren de laatste jaren een nevenberoep aanvaard doordat men op korte afstand van Opende met een grote ruilverkaveling is begonnen, zodat de werkgelegenheid aanzienlijk is verruimd en doordat de bedrijfsresultaten de laatste jaren veel te wensen overlaten. In de bijlage is de gebruikte vragenlijst opgenomen, maar een belangrijk deel van de geënquêteerden heeft ons ook waardevolle inlichtingen verstrekt over onderwerpen, die niet direct in deze vragenlijst voorkomen.

Bij vorige onderzoeken hebben wij 3 verschillende maatstaven gebruikt voor de beoordeling van de vooruitstrevendheid van de boeren. Daar deze 3 maatstaven onderling zeer nauw bleken samen te hangen, hebben we ze nu samengevat tot één score op zodanige wijze, dat de meest vooruitstrevende boeren het hoogste aantal punten kregen. Deze score is samengesteld uit:

- 1) een beoordeling van de kwaliteit van de bedrijfsvoering door de rayonassistent van de landbouwvoorlichtingsdienst (slechte bedrijfsleiders = 1, uitstekende bedrijfsleiders = 5);
- 2) een cijfer op grond van de enquête, die in 1954 is gehouden, over de toepassing van verschillende nieuwe landbouwmethoden (1 = weinig nieuwe methoden, 5 = veel nieuwe methoden);

- 3) 2 cijfers voor het contact met de rayonassistent in 1953 en in 1956/57
(beiden 0 = geen contact, 1 = 1, 2 of 3 maal contact en 2 vaker dan 3 maal contact).

Deze score voor de vooruitstrevendheid is dus minimaal 2 en maximaal 14. In de praktijk kwam geen enkele boer hoger dan 13 en was het gemiddelde 7.9.

Wij willen nu eerst een korte beschrijving geven van de landbouw in Opende en van de veranderingen, die hierin de laatste tijd hebben plaats gevonden om daarna aandacht te kunnen besteden aan de wijze, waarop deze veranderingen hier ingang vinden. Vervolgens wordt gezocht naar enkele redenen, waarom sommige boeren sneller tot dergelijke veranderingen overgaan dan anderen. Tot slot worden uit dit onderzoek enkele conclusies getrokken voor de praktijk van de voorlichting en voor verder onderzoek.

Hoofdstuk 2.

HET LANDBOEWBEDRIJF IN OPEDE EN DE VERANDERINGEN HIERIN

De plaats van ons onderzoek, Opende, vormt het zuidwestelijk deel van de gemeente Grootegast; zij ligt dus in het Zuidelijk Westerkwartier van Groningen tegen de Friese grens aan. Men vindt hier overwegend kleine gemengde zandbedrijven met gemiddeld slechts 10% bouwland, die in hoofdzaak op de rundveehouderij zijn gericht. Slechts enkele bedrijven hebben een belangrijke varkens- en/of pluimveestapel. In het noorden van het gebied ligt betrekkelijk zware zandgrond en veengrond, waarvan de ontwatering veel te wensen overlaat. In het zuiden is daarentegen de grond zeer licht, en mede doordat bij de ontginning op veel percelen de oerbank niet is gebroken, lijden de gewassen hier vaak van de droogte. Daar ook de verkaveling nogal wat te wensen overlaat, heeft de Afd. Opende van de C.B.T.B. onlangs een ruilverkaveling voor dit gebied aangevraagd, die waarschijnlijk zal beginnen als de ruilverkaveling in het naastgelegen gebied, de Zuidpolder, haar einde nadert. Daar het L.E.I. voor het vooronderzoek van deze ruilverkaveling een uitvoerige beschrijving maakt van de landbouw in Opende, zullen we in dit hoofdstuk slechts op enkele punten wijzen, die bij ons onderzoek in het bijzonder naar voren zijn gekomen.

In het Zuidelijk Westerkwartier wonen tussen de boeren een groot aantal arbeiders, zodat de sociale structuur hier afwijkt van die in verschillende andere zandstreken. Vroeger werkten deze arbeiders voor een groot deel bij de akkerbouwers in Noord Groningen, de veelhouders in Friesland en Holland, de suikerfabriek of de slinkten of zij waren werkloos. In de regel hadden zij ook een klein landbedrijf, dat in de maanden, dat zij elders werkten, door hun vrouw gedreven werd of waarop de man voor en na zijn werktijd nog wat meewerkte. In deze streken is dus steeds een zeer geleidelijke overgang geweest tussen boeren en landarbeiders. Een flink deel van de huidige boeren is, 11 of 12 jaar oud, naar een boer in Noord Groningen gestuurd om zelf de kost te verdienen, maar heeft kans gezien door hard werken en zuinig leven zich geleidelijk op te werken, zodat zij nu niet zouden meer dan 10 koeien hebben.

Tegenwoordig werken nog slechts weinig arbeiders uit deze streek bij de boeren in Noord Groningen, ten dele doordat deze akkerbouwers als werkgever een slechte naam hebben. De ouderen, wier bedrijf te klein is om een voldoende bestaan op te leveren, werken voor een groot deel bij de ruilverkavelingen in de omgeving. Vaak streven zij er naar om weer volledig boer te worden, zoals velen van hen de eerste jaren na de oorlog ook zijn geweest. De jongeren werken voor een groot deel op de fabrieken in Surhuisterveen en Drachten; zij hebben er in het algemeen weinig belangstelling voor om weer boer te worden.

In deze streek is altijd betrekkelijk veel werkloosheid geweest. Zo was in 1936 en '37, dus na het dieptepunt van de crisis, steeds minstens 12% van de agrarische beroepsbevolking in Grootegast werkloos en op sommige tijdstippen zelfs 22%. Een van de redenen, dat veel oudere arbeiders graag zelfstandig willen worden is dan ook, dat een boer in hun ogen een grotere bestaanszekerheid heeft dan een arbeider, ook al heeft hij op dit moment geen groter inkomen.

Het is waarschijnlijk, dat de meeste boeren graag bekend staan als goede boeren. We hebben daarom gevraagd, waaraan men ziet of iemand een goede boer is of niet, in de hoop hierdoor enig inzicht te krijgen in de bedrijfsvoering, die de boeren zelf trachten te bereiken:

TABEL 1: Waaraan zien de boeren in Opende wie een goede boer is:

Goede gewassen	47 maal genoemd
Goed vee, vaak ook goed in 't vlees	42 " "
Weinig onkruid	10 " "
Niet te ruw, notjes	12 " "
Jong gras maaien	3 " "
Liefde voor het vee	1 " "

Totaal de gewassen en het vee

115 maal genoemd

Werk goed organiseren	8 maal genoemd
Hoge arbeidsproductiviteit	5 " "
Ijverig mens, niet teveel bij huis rondhangen	5 " "
Op tijd zijn met het werk	12 " "
Totaal arbeidsorganisatie	30 maal genoemd
Zuinig leven	1 maal genoemd
Geen oordeel	5 boeren

Het blijkt duidelijk, dat deze boeren de verzorging van de gewassen en van het vee veel belangrijker achten dan een goede arbeidsorganisatie. Toch lijkt het wel waarschijnlijk, dat deze arbeidsorganisatie meer invloed heeft op de bedrijfsresultaten dan het opbrengstniveau van het vee en de gewassen. Natuurlijk is dit opbrengstniveau ook wel degelijk belangrijk, maar het bedrijfs-economisch onderzoek geeft aanwijzingen, dat de invloed hiervan minder groot is dan die van de arbeidsorganisatie¹⁾. Voor de oorlog is dit waarschijnlijk anders geweest, omdat de lonen toen relatief veel lager waren en er in deze streek praktisch geen werkgelegenheid was buiten de landbouw. Nu is het echter gewoonlijk wel mogelijk om voor de arbeidskrachten, die overbodig worden door een goede arbeidsorganisatie, elders werk te vinden; als men wil ook voor de gezinsleden.

Bij de enquête is er o.a. over gepraat welke veranderingen de laatste tijd in de bedrijfsvoering hebben plaats gevonden. Enkele aspecten hiervan zullen wij nu bespreken. Eén van de belangrijkste veranderingen, die na de oorlog op deze bedrijven hebben plaats gevonden, is, dat men meer stikstof is gaan strooien op het grasland en tegelijkertijd kortere beweidingperiodes is gaan toepassen. De productiviteit van het grasland is hierdoor sterk gestegen. Men strooit nu gemiddeld ongeveer 160 kg zuivere stikstof per ha grasland; het is ons niet bekend, hoeveel dit de laatste jaren voor de oorlog was, maar waarschijnlijk nog niet half zoveel. De meeste boeren zeggen, dat zij dit zijn gaan doen, doordat zij in hun omgeving zagen, dat men zo meer vee kan houden en hun eigen ervaring dit bevestigde. De R.L.V.D. heeft hier al voor de oorlog een aantal kleine bedrijven ingericht als voorbeeldbedrijf, waar een zware stikstofbemesting werd gegeven. Hierdoor is naar onze overtuiging de verzwaring van de stikstofbemesting voor een belangrijk deel van de voorlichtingsdienst uitgegaan, al zijn de meeste boeren zich dat niet bewust. Wel is het opmerkelijk, dat de stikstofbemesting op de lichte gronden in het zuiden aanmerkelijk zwaarder is dan de venige gronden in het noorden van Opende. Door gebrek aan proefveldgegevens kunnen we niet met zekerheid zeggen wat de oorzaak hiervan is, maar waarschijnlijk is één van de oorzaken, dat de kali- en fosfaatbemesting in het zuiden een grotere vooruitgang heeft gebracht dan in het noorden, zodat de boeren hier meer belangstelling hebben voor het gebruik van kunstmest.

Evenals elders is ook in Opende de landbouw de laatste jaren sterk gemechaniseerd. Niet zo zeer met trekkers, maar vooral met hooibouwwerktuigen. Trekkers vindt men hier vooral bij loonwerkers, die daarmee het gras van de kleinere boeren maaien en de graanoogst voor een groot deel verzorgen. Dit was voor de oorlog grotendeels handwerk, waarvoor men vaak zeer lange dagen moest maken. Niet op alle bedrijven wordt de vrijkomende tijd productief besteed; soms is het gevolg van deze mechanisatie, dat de boer nu iets meer vrije tijd heeft. De reden, dat men hier pas na de oorlog algemeen tot de aanschaf van harkkeeders is overgegaan, is niet, dat deze machines vroeger technisch niet voldeden, maar dat men er het geld niet voor had. Bovendien heeft men nu op de grotere bedrijven niet zelden een gebrek aan arbeidskrachten, doordat nog slechts zelden de boerenzoons als boerenknecht gaan werken; de meesten blijven thuis of gaan naar de fabriek. Mede door dit gebrek aan arbeidskrachten is de laatste twee jaar ook het aantal melkmachines snel toegenomen.

Op de ontginningen hebben de boeren vroeger vaak zeer eenvoudige gebouwen gezet, zodat hier nu nog veel krotwoningen en gebrekkige bedrijfsgebouwen staan. Er is echter een sterke noiging om, zodra er geld voor beschikbaar is, deze gebouwen te verbeteren; soms leont men hier zelfs nog wel wat geld voor. Vooral in

de stallen wordt veel verbeterd, o.a. doordat men op advies van de R.L.V.D. het onderste stuk van het dak van de Friese stal vervangt door draadglas, zodat op goedkope wijze een goede verlichting en een vrij goede ventilatie ontstaat. Voor deze verbeteringen vraagt men niet altijd in voldoende mate deskundig advies, zodat sommige verbouwingen maar matig blijken te bevalen.

In Opende is omstreeks 1950 een K.I. vereniging opgericht. Aanvankelijk slaagde men er hierbij slechts in een klein percentage van de aangeboden koeien te bevruchten, doordat men nog te weinig ervaring had en doordat de vereniging te klein was om voldoende bekwaam personeel te kunnen aantrekken. Daardoor heeft een deel van de leden vrij snel weer bedankt. Na korte tijd heeft men deze moeilijkheden echter op kunnen lossen door met een zestal K.I. verenigingen in het zuidelijk Westerkwartier een federatie aan te gaan, waarvan de rayonassistent in Marum thans voorzitter is. Deze vereniging werkt nu op een zeer bevredigende wijze en zij stimuleert de rundveefokkerij in dit gebied krachtig. Als de inseminatoren koeien zien, die naar hun overtuiging in het stamboek opgenomen kunnen worden, raden zij geregeld de eigenaars aan stamboeklid te worden. Het resultaat is, dat het aantal stamboekleden vrij snel toeneemt. Ook voor de fokveedag in Tolbert, die in samenwerking met de K.I. vereniging wordt georganiseerd, is steeds een zeer bevredigende belangstelling.

Bij de pluimveehouderij heeft men altijd gewerkt met zuivere rassen, maar de laatste jaren is men overgegaan op kruisingen hiervan. Zelfs was er bij Opende in 1957 al een enkele boer, die hybridekuikens had. Wij kregen de indruk, dat de voorlichting op dit gebied in hoofdzaak gegeven wordt door de handelaren, andere boeren, de landbouwers en de pluimveevoorlichtingsdienst. De pluimveevoorlichters hebben een zodanig groot rayon, dat zij in een bepaald dorp slechts enkele boeren, die een boekhouding bijhouden voor het Produktschap Pluimvee, regelmatig kunnen bezoeken. Daarnaast geven zij nog wel selectiecursussen. De meeste voorlichting op dit gebied wordt echter gegeven door de gespecialiseerde krachten, die de veevoerhandelaars hiervoor in dienst hebben. Zij geven niet alleen voorlichting op het gebied van de veevoeding, maar ook over selectie, rassenkeuze, bouw van kippenhokken, potstallen enz. Sommigen van hen doen dit zeer goed, maar wij zijn er niet van overtuigd, dat al deze voorlichters hiervoor voldoende bekwaam zijn.

We hebben de geënquêteerde o.a. gevraagd, welke veranderingen zij in hun bedrijfsvoering zouden willen aanbrengen als zij over iets meer bedrijfskapitaal zouden beschikken:

TABEL 2: Op welke wijze zouden de boeren in Opende een schenking van f 500,-- willen besteden.

Verbetering van bedrijfsgebouwen (vooral stallen)	18 x	genoemd
Aanschaf nieuwe werktuigen	18 x	"
Bouw van een gierkelder	12 x	"
Uitbreiding veestapel	8 x	"
Betere bemesting	3 x	"
Nieuw kippenhok	3 x	"
Woning verbeteren, electriciteit e.d.	8 x	"
Besparen	10 x	"
Schuld aflossen	7 x	"

Men dient er wel rekening mee te houden, dat vooral op deze vraag niet alle antwoorden betrouwbaar zijn. Zo vertelde één van de geënquêteerden na afloop aan de rayonassistent: "Ik had eigenlijk willen zeggen: Een bromfiets kopen, maar het leek me toch maar beter te zeggen, dat de stal verbeterd moest worden". Toch viel het wel op, dat in verschillende gevallen ook de vrouw zei, dat het in het bedrijf gebruikt moet worden, want "van achter moet het komen". Ook uit deze tabel blijkt, dat veel boeren hier de verbetering van hun bedrijfsgebouwen en hun woning urgent achten. Anderzijds waren er ook verschillende, die de gebouwen, die zij van ouders of schoonouders gepacht hebben, beslist niet willen verbeteren, omdat zij bang zijn ze dan bij een boedelscheiding tegen een hogere prijs te moeten kopen. Waarschijnlijk kan de agrarische sociale voorlichting wel bereiken, dat men betere afspraken gaat maken over deze boedelscheiding, zodat hierbij minder vaak ruzie ontstaat.

Naast deze vraag over de gewenste verbeteringen in het eigen bedrijf is ook gevraagd; door welke veranderingen de positie van de boeren in het zuidelijk Westerkwartier verbeterd zou kunnen worden. Als de boeren hierbij niet zelf over een ruilverkaveling begonnen, is daar in veel gevallen nog een extra vraag over gesteld.

TABEL 3: Gewenste veranderingen in het zuidelijk Westerkwartier.

Betere waterbeheersing	23 x genoemd	(hiervan 9 x wateraanvoer en 8 x ontwatering)
Electriciteit	12 x	"
Waterleiding	3 x	"
Herontginning	7 x	"
Wegverharding	6 x	"
Betere prijzen	7 x	"
Grotere bedrijven	4 x	"
Betere ontwikkeling en organisatie van de boeren	4 x	"
<u>Ruilverkaveling</u>	<u>Spontaan</u>	<u>Na vragen</u>
Voor	8	22
Twijfelt	6	4
Tegen	6	12
Geen antwoord	16	

In Opende is nog een belangrijk deel van de bedrijven niet aangesloten op het electrisch net. Hierover zijn de betrokkenen buitengewoon ontevreden, want "het past toch niet in deze tijd van atoomenergie om nog bij een petroleumlampje te zitten". In de zomer steken zij soms de lamp helemaal niet aan, maar gaan direct na het werk naar bed; uiteraard komt dit hun ontwikkeling niet ten goede. Een belangrijk deel van de boeren is nog tegen de voorgestelde ruilverkaveling. Niet zelden zijn juist hun bedrijven wel goed verkaveld, zodat zij er minder belang bij hebben dan de anderen. Ook zien velen niet goed, hoe de ruilverkaveling de bedrijven het land om huis kan geven, daar bij de Provinciale weg relatief zeer veel boerderijen staan. Bij de kleine boeren en waarschijnlijk vooral bij de arbeiders heerst niet zelden de vrees, dat zij hierdoor hun grond kwijt zullen raken. De meeste bezwaren zijn er echter tegen de hoge kosten van een dergelijke ruilverkaveling: men heeft zijn leven lang geploetord om het bedrijf schuldvrij te krijgen en nu wordt men gedwongen er weer een hypotheek op te nemen. Op de achtergronden hiervan komen we in paragraaf 4.4 terug.

Hoofdstuk 3.

DE VERSPREIDING VAN NIEUWE LANDBOUW METHODEN

3.1. De betekenis van verschillende voorlichtingsmiddelen.

Het is één van de belangrijkste taken van de landbouwvoorlichtingsdienst om de goede nieuwe landbouwmethoden zo snel mogelijk ingang te doen vinden bij de boeren. Natuurlijk is het hiervoor noodzakelijk te weten welke veranderingen in de bedrijfsvoering gewenst zijn; over dit onderwerp is in het vorige hoofdstuk al iets gezegd. Daarnaast is het echter ook gewenst te weten op welke wijze men de boeren zodanig kan beïnvloeden, dat zij hun bedrijfsvoering gaan veranderen. Dit zou het immers veel gemakkelijker maken om de meest effectieve combinatie van voorlichtingsmiddelen te kiezen.

Deze beïnvloeding is echter een zodanig gecompliceerd verschijnsel, dat het niet gemakkelijk is hierin een goed inzicht te krijgen. In de regel zijn immers boeren, die hun gedrag veranderd hebben, zich, evenals wijzelf, er niet goed van bewust welke voorlichtingsmiddelen en welke nieuwe inzichten een beslissende rol hebben gespeeld bij deze veranderingen. Aan de antwoorden, die de boeren op onze vragen hierover hebben gegeven mag men dus slechts een beperkte betekenis toekennen.

Gewoonlijk gaat het bij deze veranderingen, zoals één boer ons zei: "Ik begin vaak niet zo ineens met iets nieuws; ik moet het eerst eens van alle kanten bekeken hebben". Een van de boeren was b.v. de potstalmethode in zijn kippenhokken gaan toepassen, ondanks de weerstanden, die hij hier aanvankelijk tegen had gehad, omdat deze methode niet overeenstemt met zijn gevoel voor zindelijkheid. Hij had echter al jaren veel last van ziekten onder zijn kippen en las toen eens in "De Boerderij", dat men deze met potstallen vaak kan voorkomen. Hierdoor spitste hij zijn oren, toen één van zijn burens, die met een excursie naar de Schothorst bij Amersfoort was geweest, vertelde dat daar de potstallen uitstekend bevielen. Ook de vertegenwoordiger van de meelhandelaar, met wie hij hier toevallig over aan het praten kwam, raadde hem aan over te gaan op deze potstallen. Toen één van zijn burens dit deed, is hij hier dus eens gaan kijken en op diens aanraden ook met één hok begonnen. Daar dit goed bleek te bevallen, zijn de andere hokken later gevolgd. We hebben de indruk, dat dit een vrij normaal voorbeeld is van de wijze, waarop een boer er toe komt zijn bedrijfsvoering te veranderen, maar het is duidelijk, dat het dan uiterst moeilijk is om de relatieve betekenis van elk van deze schakels uit het verspreidingsproces aan te geven. Waarschijnlijk zijn verschillende van deze schakels onmisbaar geweest om tot deze verandering te komen.

Tijdens dit onderzoek hadden we nog niet de beschikking over de publicatie van Bohlen en Beal ⁴⁾, waarin verschillende stadia in dit verspreidingsproces worden onderscheiden en wordt aangegeven, welke combinatie van voorlichtingsmiddelen in elk van deze stadia vooral van belang is. Hierdoor hebben wij bij de vraag naar de betekenis van verschillende voorlichtingsmiddelen geen onderscheid gemaakt tussen deze stadia, zodat het slechts in beperkte mate mogelijk is om te toetsen in hoeverre hun conclusies, die op Amerikaans onderzoek zijn gebaseerd, ook voor Nederland gelden.

Wij hebben de boeren in de eerste plaats gevraagd, welke voorlichtingsmiddelen voor hen vooral van belang zijn geweest om tot veranderingen in de bedrijfsvoering te komen. Daarna zijn over de voornaamste voorlichtingsmiddelen nog meer vragen gesteld, nl. over de landbouwers, het persoonlijk contact met de rayonassistent en gesprekken met andere boeren. Het lijkt waarschijnlijk, dat de boeren vooral denken aan de voorlichtingsmiddelen, waarmee zij voor het eerst van iets nieuws horen, als hun gevraagd wordt wat voor hen het belangrijkste voorlichtingsmiddel is. Dan zijn zij zich er immers duidelijk van bewust, dat zij beïnvloed worden. Als zij echter in de latere stadia van het verspreidingsproces van een voorlichtingsmiddel een stootje krijgen, dat hun helpt, het besluit te nemen een bepaalde nieuwe methode te gaan toepassen, zijn zij zich van deze invloed waarschijnlijk heel dikwijls niet

bewust. Ieder mens heeft immers graag het idee, dat hij zelfstandig beslist heeft, hoe hij zich zal gedragen.

Bij de vraag naar de betekenis van de verschillende voorlichtingsmiddelen konden veel boeren alleen opgeven, welk middel voor hen het belangrijkste is. Anderen waren echter ook in staat aan te geven welk middel voor hun op de 2e, de 3e of soms zelfs de 4e of de 5e plaats komt. De antwoorden op deze vraag zijn samengevat in Tabel 4.

TABEL 4: Het aantal boeren, dat de verschillende voorlichtingsmiddelen beschouwt als de belangrijkste om tot een andere bedrijfsvoering te komen.

	Rangnummer belangrijkheid				
	1	2	3	4	5
Landbouwblad	25	8	1	2	.
Landbouwvoorlichtingsdienst	11	2	4	2	.
Zelf geprobeerd	8		1		1
Radio	4	7	1		1
Andere boeren	3	3	2		.
Praatavond	2	4	3		.
Lezing, vergadering	2	2	2		.
Excursie	1	2	2	1	.
Dag- of streekblad	2				.
Landbouwonderwijzer	1				.
Vlugschrift, landbouwverslag	geen				.
Handelaren	geen				.
Geen oordeel	15				.

In Tabel 4 valt het in de eerste plaats op, dat ruim 20% van de boeren geen oordeel durft uit te spreken over de betekenis van de verschillende voorlichtingsmiddelen. De voornaamste reden hiervan was, dat zij juist de combinatie van verschillende voorlichtingsmiddelen belangrijk vinden. Zij zien de verschillende voorlichtingsmiddelen dus als schakels in een keten en kunnen niet aangeven welke van deze schakels de belangrijkste is.

Het blijkt, dat de boeren in Opende in het algemeen de landbouwpers als het belangrijkste voorlichtingsmiddel beschouwen. Het landbouwblad krijgen zij immers 51 keer per jaar en de assistent van de voorlichtingsdienst, die in betekenis hierop volgt, ontmoeten zij zelden vaker dan 5 keer per jaar. In de regel zullen zij in hun landbouwblad dus al iets over een bepaalde nieuwe methode hebben gelezen, als zij met de assistent hierover gaan praten.

Hot is zeker niet onmogelijk, dat de voorlichtingsdienst bij veel boeren wel een grote invloed heeft op het nemen van het besluit deze methode al dan niet te gaan toepassen. Vaak zal de voorlichter immers trachten deze invloed op een zodanige wijze uit te oefenen, dat de boer hot gevoel heeft, dat de gedachte om de bedrijfsvoering te veranderen van hem zelf afkomstig is. Als hij hierin slaagt, zal de boer echter niet opgeven, dat de R.L.V.D. voor hem een belangrijk voorlichtingsmiddel is geweest. Er is b.v. al op gewezen, dat de voorlichtingsdienst hier hot niveau van de stikstofbemesting op het grasland belangrijk heeft verhoogd, door op de voorbeeldbedrijven te laten zien, welke resultaten men met een dergelijke bemesting kan bereiken. Veel boeren, die dit voorbeeld hebben overgenomen, zullen zich helemaal niet bewust zijn, dat de R.L.V.D. hun bedrijfsvoering heeft beïnvloed.

Het lijkt waarschijnlijk, dat ook de andere boeren een veel grotere invloed hebben op de besluitvorming van de boeren dan uit Tabel 4 blijkt, doordat men daar vaak ongemerkt de invloed van ondergaat. Zo antwoordde een boer, die de andere boeren niet als een bron van voorlichting had genoemd, op de vraag of hij wel eens met anderen over zijn bedrijfsvoering spreekt: "Ja, men hoort en ziet hoe een ander het doet en dan aap je ze na". Een

ander, die de andere boeren pas op de vierde plaats zette, antwoordde: "Je moet maar goed naar andere boeren kijken en luisteren als je bij wilt blijven". Ook vertelde iemand ons: "Als je de weg eens even langs gaat, zie je wel dat je met meer stikstof een hogere opbrengst krijgt. Dat kan wel uit". Toch noemde ook hij de andere boeren niet als een belangrijke bron van voorlichting.

Een niet onbelangrijke groep van boeren noemt hun eigen ervaring als de belangrijkste bron van voorlichting. Nu zal een boer, die een nieuwe methode gaat toepassen, deze methode zo mogelijk eerst op kleine schaal proberen. Deze groep boeren hecht aan deze proef blijkbaar een zodanig grote waarde, dat zij zich niet meer bewust zijn, dat zij eerst door andere voorlichtingsmiddelen zijn beïnvloed voor zij op het idee kwamen, deze proef te nemen.

TABEL 5: De samenhang van de vooruitstrevendheid van de boeren en de voorlichtingsmiddelen, waaraan zij de meeste betekenis toekennen.

Belangrijkste voorlichtingsmiddel	Gem. score vooruitstrevendheid
Landbouwblad	8.1
Landbouwvoorlichtingsdienst + Landbouwonderwijzer	10.0
Zelf geprobeerd + andere boeren	6.2
Radio, lezing, praatavond e.d.	6.0
Geen oordeel	8.3
Totaal	7.9

Uit Tabel 5 blijkt, dat het juist de vooruitstrevende boeren zijn, die veel betekenis toekennen aan de landbouwvoorlichtingsdienst. Dit zijn dus de boeren, die regelmatig advies vragen en daardoor van de R.L.V.D. nieuwe methoden leren kennen, die nog niet uitvoerig in de landbouwbladen besproken zijn. De boeren, die het landbouwblad bijzonder belangrijk vinden, nemen ongeveer een gemiddelde positie in. Dit zijn blijkbaar mensen, die wel enige belangstelling hebben voor de toepassing van nieuwe landbouwmethoden, maar die het aan de andere kant niet prettig vinden, dat er iemand bij hen op aandringt, nieuwe methoden te gaan toepassen als zij eerst de kat nog eens uit de boom willen kijken. Het is merkwaardig, dat de radio, lezingen, praatavonden e.d. aanmerkelijk lager uitkomen. Mogelijk wordt dit veroorzaakt doordat het hier slechts om een gering aantal boeren gaat (10). Misschien ook, doordat men van deze middelen minder frequent gebruik kan maken dan van het landbouwblad. De boeren, die vooral afgaan op hun eigen ervaring of op die van andere boeren in hun omgeving, zijn uiteraard weinig vooruitstrevend. Zij moeten immers met de toepassing van nieuwe landbouwmethoden wachten tot men in hun omgeving deze ervaring heeft opgedaan, zodat zij wel achteraan moeten komen. Dit zijn ook de mensen, die weinig vertrouwen hebben in de nieuwere voorlichtingsmiddelen, zoals de landbouwpers en de R.L.V.D., maar hun voorlichting nog op een dergelijke wijze zoeken als hun grootvader heeft gedaan.

We willen nu iets dieper ingaan op de betekenis en de werking van de verschillende voorlichtingsmiddelen. De meeste boeren blijken de praatavonden meer te waarderen dan lezingen. De praatavonden worden hier in een cafézaal gehouden met 30 à 40 man; zij gaan uit van de standsorganisaties of van de handel, maar voordat wij de enquête hielden niet van de R.L.V.D. Het onderscheid met een lezing ligt dus niet zo zeer in het aantal aanwezigen, maar meer in de minder formele gang van zaken. Bij een praatavond is er niet één man, die met een inleiding drie kwart van de avond vult, maar worden vargen van de aanwezigen gezamenlijk besproken, waarbij de aanwezige deskundige natuurlijk wel het meeste het woord voert. Enkele boeren hebben begrepen, dat een lezing vooral geschikt is om informatie te verschaffen over bepaalde nieuwe landbouwmethoden, terwijl daarentegen een praatavond beter geschikt is om er eens over te praten of een

reeds bekende nieuwe methode een vooruitgang is in vergelijking met de gebruikelijke methoden en om te stimuleren, dat de aanwezige boeren beslissen of zij deze methode al dan niet zullen gaan toepassen.

Naar de landbouwpraatjes voor de radio, die gecombineerd zijn met een weerpraatje, luisteren ook hier de meeste boeren regelmatig. Ook voor de uitzendingen op maandagavond en voor die van de R.O.N. is nog wel enige belangstelling. Op de wijze, waarop deze programma's uitgevoerd worden, hadden enkele boeren kritiek in de geest van: "Wel eens wat kinderlijk. Ze praten tegen boeren als tegen verstandeloze wezens".

De vlugschriften van de R.L.V.D. zijn onder de boeren in Opende praktisch onbekend. Hieraan geeft men in ons hele land ongeveer f 0.15 per boer per jaar uit, zodat men ook niet mag verwachten, dat dit veel invloed heeft.

Het landbouwconsulentschap in Groningen geeft elk jaar een "Verslag voor de weide- en gemengde bedrijven op zand- en kleigronden" uit. Dit is een boekje van ± 50 pagina's met een 15-tal artikelen over actuele onderwerpen van de hand van verschillende medewerkers van de landbouwvoorlichtingsdienst. De boeren konden dit verslag voor f 0,50 kopen; de oplaat was ongeveer 800 exemplaren. Het verslag was bij de overgrote meerderheid van de boeren in Opende onbekend en degenen, die het wel kennen lezen het waarschijnlijk slecht, omdat ze het te uitgebreid en te droog vinden. Inmiddels is men er toe overgegaan dit Landbouwverslag via de zuivelfabrieken te verspreiden, zodat de oplaat ongeveer vertienvoudigd is.

In de streekbladen staan hier ook zo nu en dan korte artikelen van de R.L.V.D. Daar deze bladen vooral door de minder vooruitstrevende boeren zeer goed gelezen worden, hadden wij verwacht, dat dit een belangrijk voorlichtingsmiddel zou zijn, maar dit bleek niet het geval te zijn. Enkel een noemde dit herkauwen van wat ook al in de landbouwbladen heeft gestaan. Het verdient dus wel overweging om gebruik te maken van het plaatselijke karakter van deze bladen door veel aandacht te besteden aan de ervaringen van de goede boeren in de naaste omgeving.

Bij de excursies, die hier regelmatig door de standsorganisaties worden georganiseerd, tracht men in de regel het nuttige met het aangename te verenigen. Velen beschouwen deze dus meer als een plezierreisje, al worden er ook nog wel boerderijen bij bezocht. Hierbij waardeert men het zeer, dat men met zijn eigen ogen kan zien hoe een ander het doet. In een enkel geval bleek een excursie op de fiets naar het voorbeeldorp Rottevalle veel indruk te hebben gemaakt. Een der boeren vond het echter niet gewenst om met een excursie een uitstekende fokker te bezoeken, want "dan raak je het plezier in je eigen koeien kwijt".

Een deel van de voorlichting over veevoeding, bemesting, rassenkeuze e.d. wordt hier gegeven door de handelaren en de coöperatie. Zo vertelde een jonge boer, dat hij een nieuw gerstras had gekozen op advies van een handelaar, maar hij kende zelf de naam van dit ras niet. In enkele gevallen bleek deze voorlichting bijzonder effectief te zijn. Een handelaar overtuigde bijv. een boer van de voordelen van het gebruik van "Elkwaarde" voor het mesten van kalveren, door zelf enkele kalveren op deze wijze te mesten en nauwkeurig aan te tekenen wat ze gebruikten. Toch beschouwen de boeren deze voorlichting van de handelaren niet als bijzonder belangrijk, mede doordat verschillende boeren weinig vertrouwen hebben in de objectiviteit van hun handelaren.

3.2. De landbouwpers.

Zoals gezegd beschouwen de boeren in Opende de landbouwpers als het belangrijkste voorlichtingsmiddel. Om een beter inzicht te krijgen in de werking hiervan hebben we hen ook gevraagd, welke landbouwbladen zij lezen, welk deel zij hiervan lezen en welke artikelen zij lezen als er weinig tijd is.

TABEL 5: Aantal boeren, dat de verschillende landbouwbladen leest en het percentage van hen, dat hun landbouwblad als hun belangrijkste voorlichtingsmiddel beschouwt.

	<u>Aantal lezers</u>	<u>%</u>
Ons Platteland	19	21
Groninger Landbouwblad	14	29
De Boerderij	7	72
Ons Platteland + de Boerderij	11	72
Groninger Landbouwblad + de Boerderij	6	50
Groninger Landbouwblad + de Boerderij + de Plattelandspost	2)	
De Boerderij + de Plattelandspost	1)	17
Ons Platteland + de Plattelandspost	2)	
Plattelandspost	1)	
Geen	11	0

Al dan niet in combinatie met een ander blad:

Ons Platteland	32	37
Groninger Landbouwblad	22	32
De Boerderij	27	59
De Plattelandspost	6	17
Totaal	74	32

Uit deze tabel blijkt, dat "Ons Platteland" het blad is, dat de meeste boeren in Opende ontvangen. "De Boerderij" blijken zij daarentegen met veel meer belangstelling te lezen dan de bladen, die zij gratis ontvangen als lid van een standsorganisatie of door reclame (dit laatste is regel bij de Plattelandspost). Van de 20 boeren, die zowel "De Boerderij" als een ander landbouwblad lezen verklaarden dan ook 13, dat zij "De Boerderij" beter lezen dan het andere blad, terwijl dit bij niemand omgekeerd was. Om te onderzoeken, waarom de boeren "De Boerderij" als zo'n aantrekkelijk blad beschouwen, zullen we nagaan wat men vooral in de landbouwbladen leest.

TABEL 6: Aantal boeren, dat zegt voor een bepaald onderdeel van hun landbouwblad bijzondere belangstelling te hebben.

	<u>Aantal lezers</u>	
Lezen en ter harte nemen e.d. (= korte raadgevingen)	20)	
Practische stukken	14)	
Veeziekten, veeteelt, voevoeding en pluivvee	12)	51
Mechanisatie	5)	
Marktberichten	13	
Landbouwpolitiek	25	
Vragenrubriek	4)	
Rondom de Boerderij (correspondentie uit de afdelingen van de Groninger Maatschappij)	7)	13
Brieven van lezers	2)	
Notulen vergaderingen	2	
Advertenties	2	
Korte stukken	1	

De belangstelling blijkt vooral uit te gaan naar datgene, wat men praktisch in het eigen bedrijf kan toepassen. De 63 lezers noemden 49 maal landbouwtechnische artikelen, 13 maal ervaringen van praktische boeren of antwoorden op hun vragen en 13 maal de marktberichten. Van de 25 boeren, die artikelen op het gebied van de landbouwpolitiek noemden, spraken er 9 uitdrukkelijk over de melkprijs, waar kort voor de enquête een felle strijd over

was geweest. Als hier een beslissing over is genomen, luwt de belangstelling ook weer.

De bijzondere belangstelling, die de boeren in Opende voor "De Boerderij" hebben, berust niet in de eerste plaats op de wijze, waarop dit blad critiek geeft op het landbouwbeleid en op het werk van de standsorganisaties. Hierover maken verschillende van hen opmerkingen in de geest van "wat de critiek op de regering betreft, laat ik het maar over me heen gaan", of "De Boerderij" is mijn vakblad, "Ons Platteland" lees ik voor de sociaal-economische artikelen". In dit vakblad lezen de meeste boeren het eerste "Lezen en ter harte nemen". Deze korte stukjes zijn gemakkelijk leesbaar en goed afgestemd op de behoeften van de praktijk. Velen waarderen het ook, dat hierin geregeld staat, dat het nu de tijd is om bepaalde werkzaamheden uit te voeren.

Het bovenstaande neemt natuurlijk niet weg, dat er wel enkele boeren zijn, die in "De Boerderij" vooral de landbouwpolitieke artikelen van Sonchus waarderen; men vindt hen vooral onder de jongeren. Vanzelfsprekend is het mogelijk, dat zij in andere plaatsen meer voorkomen.

Waarschijnlijk wordt het feit, dat "De Boerderij" beter wordt gelezen dan de andere landbouwbladen ook gedeeltelijk veroorzaakt, doordat het gemakkelijker leesbaar is. Men vindt hierin maar weinig moeilijke woorden lange zinnen, tabellen e.d.

3.3. De landbouwvoorlichtingsdienst.

Over de landbouwvoorlichtingsdienst is aan de boeren gevraagd: hoe vaak zij hier in het afgelopen jaar contact mee hebben gehad, waarover dan vooral is gesproken, en, of zij dit contact voor hun bedrijf belangrijk achten. Bovendien is aan de rayonassistent gevraagd, hoe vaak hij in het afgelopen jaar met de verschillende boeren contact heeft gehad. Dit laatste bleek goed overeen te komen met de opgaven van de boeren, maar heeft betrekking op een groter aantal personen, doordat zo ook gegevens werden verkregen over de niet geënquêteerden.

De groepen van boeren, waarmee de assistent veel contact heeft, zijn vaak dezelfde, waarmee zijn voorganger in 1953 ook veel contact had. Thans heeft hij relatief echter vaker contact met de grote boeren en de leden van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting:

TABEL 7: Percentage van de boeren, dat contact heeft gehad met de rayonassistent.

<u>Bedrijfsgrootteklasse</u>	<u>In 1953</u>	<u>In 1956/57</u>
1 - 5 ha	42	27
5 - 10 ha	59	59
10 - 15 ha	71	69
meer dan 15 ha	43	79
Lid V.B.V.	84	94
Niet-lid V.B.V.	38	21
Contact in 1953		60
Geen contact in 1953		39

De reden, dat de contacten van de rayonassistenten in sterkere mate zijn geconcentreerd bij de leden van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting is, dat hier begin 1955 een nieuwe rayonassistent is gekomen, die om zich in te werken eerst alle loden van deze vereniging heeft opgezocht. Het is ons niet geheel duidelijk, waarom hij ook meer contact heeft met de grotere boeren dan zijn voorganger. Misschien wordt dit veroorzaakt, doordat er thans geen premies meer worden gegeven voor de bedrijfsverbeteringen op de bedrijven van 3 tot 10 ha.

TABEL 8: Aantal boeren, dat opgeeft dat de rayonassistent men hen over een bepaald onderwerp heeft gesproken.

Bemesting en grondonderzoek	23
Veevoeding en stalvoedercontrole	14
Plantenziekten en aardappelselectie	7
Mechanisatie	3
Economie	2
Veefokkerij en K.I.	2
Rassenkeuze	1
Grasconserveren	<u>1</u>
Totaal	53

Men ziet in Tabel 7, dat de activiteit van de assistent zeer sterk gericht is op de bemesting en de veevoeding; dit laatste gebeurt hier door een veevoederkern, waarvan de leden hun rantsoenen door de R.L.V.D. laten wegen en narekenen. Het is moeilijk om te beoordelen of het ook gewenst zou zijn de aandacht van de R.L.V.D. iets meer op andere vraagstukken te richten. Appelhof heeft ongeveer te zelfde tijd, dat deze enquête werd gehouden, echter aange-toond, dat het inkomen per man op deze bedrijven voor 86% wordt bepaald door de melkopbrengst + omzet en was - voederkosten per man ²⁾. Dit maakt het niet onwaarschijnlijk, dat wat erg veel tijd wordt besteed aan de bemestingsvraagstukken en wat weinig tijd aan de kwaliteit van de veestapel, de arbeidsorganisatie en de gebruikte gereedschappen en werktuigen. Natuurlijk moet men voor de bepaling van het zwaartepunt van de voorlichting niet alleen rekening houden met de behoeften van de bedrijven, maar ook met de belangstelling en bekwaamheid van de voorlichter. Deze belangstelling en bekwaamheid is door een goede opleiding en nascholing echter wel te beïnvloeden. Het is in dit verband ook opmerkelijk, dat veel boeren hun positie onbevredigend vinden in vergelijking met die van de arbeiders. Alhoewel dit helaas niet systematisch onderzocht is, kregen we de indruk, dat dit in sterkere mate veroorzaakt wordt, doordat de arbeiders kortere werkdagen hebben dan door het feit, dat zij meer verdienen. Van de kant van de boeren verwachten we dus wel degelijk belangstelling voor voorlichting over arbeidsmethoden, arbeidsorganisatie en mechanisatie. Vooral op de éénmansbedrijven van 10 - 15 ha is het vaak moeilijk om met het werk klaar te komen.

Wat betreft de voorlichting op het gebied van de veefokkerij is er reeds op gewezen, dat deze in de praktijk voor een groot deel door de K.I. vereniging wordt gegeven, zodat het begrijpelijk is, dat dit onderwerp in Tabel 8 slechts zelden wordt genoemd.

Het is opmerkelijk, dat vrij veel boeren slechts een deel van de taak van de R.L.V.D. zien. Zo antwoordde één boer toen hem gevraagd werd, waarom hij nooit contact met deze dienst heeft: "Voor goed land is grondonderzoek niet nodig". Een ander wist wel, dat de R.L.V.D. soms subsidie geeft voor de verbetering van bedrijfsgebouwen, maar hij pachtte zijn gebouwen van zijn moeder en was bang, dat hij bij de verdeling van de erfenis te veel zou moeten betalen als hij ze zou verbeteren. Dit vond hij een afdoende reden om geen voorlichting te vragen.

Op de vraag of het contact met de landbouwvoorlichtingsdienst voor hun bedrijf belangrijk is, variëren de antwoorden zeer sterk. Daaron is een enigszins subjectieve indeling gemaakt in drie groepen. De eerste groep, die de voorlichtingsdienst zeer belangrijk acht, gaf antwoorden als: "vast wel"; "onniesbaar"; "ze hebben meer geleerd dan wij"; "zou graag zien, dat ze ongevraagd komen"; "belangrijk via de bureu"; "daar hebben we een boel van geleerd"; "je moet er boslist gebruik van maken" enz. De groep, die de voorlichtingsdienst maar matig belangrijk acht, gaf antwoorden als: "die mensen weten meer dan ik, maar het is vaak te duur"; de R.L.V.D. houdt niet genoeg rekening met risico"; "als je wat hebt is het gemakkelijk, anders staat het vaak eerder in de krant"; "jawol"; "soms"; "wat hebben we aan een man, die nooit komt"; "de R.L.V.D. is altijd bij een boer, die vooraan gaat"; "het is wel mooi, maar

ondervinding is de beste leermeester"; "bij mijn buurman bevalt het goed" e.d. De groep, die de R.L.V.D. onbelangrijk acht, antwoordde o.a.: "ik ben er niet zo voor, we moeten het met elkaar betalen"; "ze kunnen gemakkelijk wat zeggen, maar ze hoeven het zelf niet te doen"; "de veearts zegt, dat ze driemaal per week van advies veranderen"; "ik heb geen geld meer voor grond-onderzoek"; we willen die mensen geen last aandoen"; "je moet de zaak zelf regeren, ben bang, dat het een kolchosensysteem wordt"; "ik zie aan de vrucht wel of er wat aan de grond scheelt"; "je moet het maar in je macht hebben met de arbeidsbezetting".

De telling van deze groepen gaf het volgende resultaat:

Acht de R.L.V.D. zeer belangrijk	24 boeren
Acht de R.L.V.D. matig belangrijk	26 boeren
Acht de R.L.V.D. onbelangrijk	24 boeren

De boeren, die de R.L.V.D. belangrijk vinden zijn duidelijk vooruitstrevender dan degenen, die hier maar weinig betekenis aan toekennen.

Een niet gering deel van de boeren zou graag zien, dat de rayonassistent ongevraagd eens langs komt. Dit is in overeenstemming met de antwoorden op een vraagpunt van de Friese C.B.T.B.⁶). Een betekenend aantal afdelingen dringt erop aan, dat men de assistenten vaker op de bedrijven zal krijgen. Dat moet reeds ongevraagd het geval zijn, menen zij. Er zijn veel boeren -dat zijn de slechtsten niet aldus een afdeling- die de assistent graag vaker op hun bedrijf zien". Ook wat dit betreft zijn de boeren echter niet eensgezind; één boer verklaarde uitdrukkelijk, dat hij het ongewenst vindt, dat de assistent ongevraagd bij de boeren komt.

Evenals in Friesland is ook hier een deel van de boeren van mening, dat de assistenten niet voldoende praktisch geschoold zijn. In het bijzonder kan men horen, dat hij in zijn adviezen niet voldoende rekening houdt met het bedrijfsrisico en met het gebruik aan kapitaal en arbeidskrachten. In paragraaf 4.4 komen we op dit gebrek aan kapitaal nog uitvoerig terug.

Tenslotte hoort men nogal eens klachten, dat zij vrij snel van mening kunnen veranderen en vroegere adviezen herroepen. Voorbeelden hiervan zijn o.a. de verschillende manieren om gras in te kuilen en een bedrijf in Drachtstercompagnie, waar de boer enkele jaren 18 balen kalkammonsalpeter strooide en zeer veel excursies ontving, maar die naar men zegt nu zijn bedrijf heeft moeten verlaten, omdat het financieel niet uit kon. Vrij veel boeren vinden de bewijzen, dat een moderne bedrijfsvoering leidt tot betere bedrijfsresultaten, nog zwak.

3.4. De bezoekerelaties.

Er is al op gewezen, dat het voor de verspreiding van nieuwe landbouwmethoden belangrijk is, dat de boeren zien en horen, dat hun collega's deze methoden toepassen. Het is echter niet gemakkelijk, een goed inzicht te krijgen in de wijze, waarop zij deze ervaringen overnemen, daar dit heel vaak min of meer onbewust gebeurt. Voor dit onderzoek hebben we aan de boeren gevraagd bij welke andere boeren zij regelmatig op bezoek gaan of wie bij hen op bezoek komen, omdat bij deze bezoeken gewoonlijk veel over het bedrijf wordt gesproken, zodat men dan gemakkelijk wat over kan nemen.

Men moet echter niet vergeten, dat dit niet de enige wijze is, waarop de boeren nieuwe methoden van elkaar overnemen. In Opende heeft zich bijv. onlangs een veenkoloniale boer gevestigd, die van zijn akkerbouwgewassen veel hogere opbrengsten krijgt dan de meeste andere boeren; naar dezen zeggen vooral, doordat hij ze beter bemest. Doordat vrijwel ieder deze gewassen ziet of er in ieder^{govaal} over hoort praten, heeft dit ook een belangrijke invloed op de bemesting, die de andere boeren geven ondanks het feit, dat deze veenkoloniale boer nog weinig bij anderen op bezoek gaat of bezoek van anderen ontvangt. Ook komt het regelmatig voor, dat men aan goede boeren, waar men niet vaak op bezoek gaat, advies vraagt over het één of ander. Bij dit onderzoek zijn we er echter niet in geslaagd deze wijze van verspreiding van

nieuwe landbouwmethoden nader te analyseren. Misschien hadden we iets kunnen bereiken door te vragen: Kunt U mij de namen noemen van boeren in deze omgeving, die U als uitstekende boeren beschouwt? Dan hadden we er daarna nog wat over door kunnen praten, wat men hoort en ziet van hun bedrijfsvoering en wat men hiervan overneemt.

Een moeilijkheid bij de analyse van de bezoeksrelaties is, dat Opende een zeer uitgestrekt gebied is, waarin de boeren verspreid wonen. Hierdoor bezoekt een groot deel van hen boeren buiten Opende, waarvan wij geen gegevens hebben. Ook binnen Opende hebben we nog slechts een deel van de boeren geënkwesteerd (in 1954 een groter deel dan in 1957). Er is dus slechts een betrekkelijk klein aantal bezoeksrelaties, waarvan we kunnen zeggen of de bezochten met elkaar overeenstemmen in de vooruitstrevendheid van hun bedrijfsvoering, de levensstijl of de godsdienst.

Zoals ook bij andere onderzoeken is gebleken bestaat er in de levensstijl en bedrijfsgrootte inderdaad een duidelijke overeenstemming: de correlatiecoëfficiënt tussen de geënkwesteerden en de bezochten bedraagt, voor de score van de levensstijl + 0.70 en voor de bedrijfsgrootte + 0.53⁸). Uit Tabel 9 blijkt, dat ook hier de boeren veel vaker omgaan met boeren van hun eigen godsdienstige richting dan met die van een andere richting.

TABEL 9: Het aantal geënkwesteerden, dat andere boeren bezoekt van verschillende godsdienstige richtingen.

Geënkwesteerden	Bezochte boeren				
	Geref.	Chr.	Geref. N.H.	Buitenkerk.	Totaal
Gereformeerd	24	1	8	-	33
Chr. Gereformeerd	7	1	2	-	10
Ned. Hervormd	7	3	20	-	30
Buitenkerkelijk	-	-	-	-	-
Totaal	38	5	30	-	73

Uit Tabel 10 blijkt, dat zij vaak ook overeenstemmen in het lidmaatschap van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting ($\chi^2 = 4.1$ $P < 0.05$).

TABEL 10: Aantal boeren, dat anderen bezoekt naar het lidmaatschap van de Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting.

Geënkwesteerden	Bezochte boeren		Totaal
	Lid	Niet-lid	
Lid	25	19	44
Niet-lid	25	42	67
Totaal	50	61	111

Men krijgt hieruit de indruk, dat de beslissing of men al dan niet lid zal worden van deze vereniging in sterke mate beïnvloed wordt door dergelijke vriendschappelijke gesprekken. Men zou dan ook kunnen verwachten, dat dit ook geldt voor de wijze, waarop de boeren hun bedrijf voeren. Tot onze grote verwondering konden we hier echter geen bewijs voor vinden. Zo bleek de correlatiecoëfficiënt tussen de stikstofbemesting van het grasland van de geënkwesteerden en de door hen bezochten slechts 0.33 te zijn⁹). De samenhang, die hieruit blijkt is echter niet alleen een gevolg van de bezoeksrelaties, maar ook van het feit, dat de meeste boeren in hoofdzaak omgaan met boeren in hun naaste omgeving. Nu zijn er ook om bodemkundige redenen verschillen in de stikstofbemesting in de verschillende delen van Opende. Men krijgt dus de indruk, dat het niveau van de stikstofbemesting, dat binnen Opende varieert tussen 3 en 16 baal per ha grasland, niet in belangrijke mate wordt bepaald in de gesprekken tussen vrienden. Het is ons echter niet duidelijk, waardoor het niveau van deze bemesting dan wel bepaald wordt, want we

kregen sterk de indruk, dat de variatie hierin niet alleen bepaald wordt door objectieve factoren zoals de arbeidsvoorziening, de kapitaalcracht van de boeren en de grondsoort.

Ook tussen de score voor de vooruitstrevendheid van de geënquêteerden en die van de door hen bezochte boeren bestaat geen samenhang ($r = 0.10$). Deze samenhang wordt niet duidelijker als men alleen let op de bezoeksrelaties, die door beide betrokken partijen zijn opgegeven, of op de bezoeksrelaties, die niet worden bepaald door een familieverband of door het feit, dat de betrokkenen buren zijn. De opgegeven bezoeksrelaties waren slechts weinig vooruitstrevender dan de geënquêteerde boeren. Er is hier dus blijkbaar geen duidelijke neiging om veel aandacht te besteden aan de vooruitstrevende boeren. Onze conclusie moet dus helaas zijn, dat we nog vrijwel niets weten van de wijze, waarop de onderlinge contacten tussen de boeren hun bedrijfsvoering beïnvloedt.

Tenslotte is nog nagegaan, of de bezoeksrelaties wel samenhangen met de betekenis, die de boeren aan de landbouwvoorlichtingsdienst toekennen. Ook dit bleek niet op een statistisch betrouwbare wijze het geval te zijn. Wel zijn er enkele aanwijzingen, dat de boeren, die de R.L.V.D. belangrijk achten betrekkelijk weinig contact hebben met degenen, die hier slechts weinig betekenis aan toekennen.

Hoofdstuk 4

FACTOREN, DIE DE INSTELLING VAN DE BOEREN t.a.v. EEN MODERNE BEDRIJFSVOERING BEINVLOEDEN

Het hangt niet alleen af van de wegen, waarlangs de boeren benaderd worden of zij hun bedrijfsvoering zullen veranderen. In vrijwel elk dorp blijken immers boeren voor te komen, die zeer vooruitstrevend zijn naast boeren, die hun bedrijf nog grotendeels op de oude wijze voeren. Toch hebben beide groepen de gelegenheid om langs de zelfde wegen kennis te nemen van het bestaan van allerlei nieuwe landbouwmethoden. Het hangt echter voor een groot deel van hun hele instelling af of zij dit ook doen en of zij er snel toe overgaan de verbeterde methoden toe te passen. Vanzelf rijst dus de vraag, waarom sommige mensen wel een moderne instelling hebben en anderen niet. In dit hoofdstuk zullen we trachten op dit gebied enkele hypothesen te toetsen.

4.1. Het vertrouwen in de regering en in de landbouworganisaties.

Bij een vorig onderzoek is als hypothese gesteld, dat de weinig vooruitstrevende boeren weinig vertrouwen hebben in de leiding van de samenleving en zich vaak wat bedreigd voelen door de ontwikkeling van deze samenleving. Om deze hypothese te toetsen hebben we bij deze enquête de volgende vragen gesteld:

1. Men zegt wel, dat een boer een redelijk bestaan moet hebben op een goed geleid en sociaal-economisch verantwoord bedrijf. Vindt U dat de regering behoorlijk zijn best doet om dit te bereiken?
2. En wat denkt U in dit verband van het werk van de standsorganisaties?

Op grond van de antwoorden op deze vragen is aan elk van de boeren 2 cijfers gegeven, n.l. beide keren een 1 voor de boeren, die veel vertrouwen hebben in het betreffende orgaan en een 4 voor hen, die hierin geen vertrouwen hebben. Daar de meeste boeren op deze vragen uitvoerig geantwoord hebben, was het redelijk goed mogelijk deze indeling te maken. Toch zou het beter zijn geweest nog enkele vragen hierover te stellen om de beoordeling minder subjectief te maken.

Bij de gesprekken over deze vragen viel het op, dat de boeren in Opende niet erg ontevreden zijn met hun economische positie, ondanks het feit, dat zij vaak minder verdienen dan een arbeider en veel langer werken. Zij zijn zich in de regel zeer goed bewust, dat hun positie nu veel beter is dan voor de oorlog. Bovendien leven de meeste boeren hier veel eenvoudiger dan de stedelijke arbeiders, zodat zij ook in staat zijn van een veel lager inkomen rond te komen. De levenswijze van deze arbeiders kennen de boeren in Opende ook niet. Wel kennen zij natuurlijk de levenswijze van de arbeiders in hun omgeving, maar we hebben de indruk, dat die ook vaak zuiniger leven en meer sparen dan de stedelijke arbeiders. De jongere boeren gaan vaak wel wat royaler leven, zodat zij op de kleine bedrijven moeilijk een bestaan kunnen vinden. Bovendien herinneren zij zich de slechte tijden van vóór de oorlog niet goed meer, zodat van deze jongeren wel een groot deel ontevreden is met hun huidige positie..

Eén van de redenen, dat de boeren hier in het algemeen vrij veel vertrouwen in de regeringspolitiek bleken te bezitten, is, dat kort voor de enquête de melkprijs was verhoogd tot een peil, dat algemeen zeer bevredigend werd geacht. Waarschijnlijk is een andere reden, dat een groot deel van de boeren hier op de Anti Revolutionaire Partij stemt en als zodanig weinig voelt voor regeringsingrijpen in de prijsvorming, zelfs als dit ingrijpen in hun eigen belang is.

In de regeringspolitiek hadden 14 boeren zeer veel vertrouwen (score 1); zij gaven antwoorden als:

"Het is niet nodig, dat we in een luxe wagen rijden"

"Ze vragen wel steun, maar waar moet het weg komen?"

"Er moet eigen initiatief blijven, niet te gauw steun geven"

"Eigen verantwoordelijkheid houden en niet op de regering leunen"

"Als ik met mijn grote gezin op dit kleine bedrijf een goed bestaan zou vinden, wat zouden de grote boeren dan wel verdienen?"

"Ja goed tevreden, het is voor de Minister ook heel moeilijk werk"

"De regering kan het verlies bij de uitvoer niet blijven bijpassen".

Van de 30 boeren, die enig vertrouwen in de regeringspolitiek bleken te bezitten (score 2), kregen we antwoorden als:

"Met een heleboel dingen wel, maar waarom een heffing op de gerst en geen steun voor de eieren?"

"Ja, dat vind ik goed, maar dit kan ik niet goed krijgen: wij verdienen per uur veel minder dan de arbeiders en wij zijn nooit vrij"

"Ik ben niet ontevreden, dat ik zo vooruit heb kunnen boeren, maar als het zo blijft ben ik bang, dat de kleine boeren er de dupe van worden"

"Door de onzekerheid over de melkprijs, heb ik mijn koeien deze winter te weinig gevoerd"

"Nu doet de regering wel zijn best, maar zij heeft het het lang niet gedaan".

De 19 boeren met een gering vertrouwen in de regeringspolitiek (score 3) gaven antwoorden als:

"Gezien de werkuren kan ik niet zeggen, dat het reusachtig is"

"Vooral de eieren niet"

"Ze geven altijd minder, als er gevraagd wordt en dan schrijven ze nog wel, dat er te min gevraagd wordt"

"We leven in een wereld, die zo geen stand kan houden, alles wordt opgevoerd. De regering steunt de industrie en de arbeider ten koste van de landbouw"

"In het buitenland is de melkprijs voor de consument veel hoger dan hier".

De 11 boeren, die geen vertrouwen in de regering bleken te hebben (score 4), antwoordden o.a.:

"De boer kan niet krijgen wat hem toekomst en tegelijkertijd gaan de ministersalarissen omhoog en ze verdienen toch al f 41,000,— per jaar"

"Er zijn veel te veel ambtenaren en ze werken veel korter dan wij. De belastingen zijn te hoog en de prijzen te laag"

"Door de regeringspolitiek dreigen we allemaal ambtenaar te worden. Ik ben bang onder de staat te komen, net als in Rusland"

"Nee, die mensen hebben een dik salaris en hebben geen idee, dat een boer het zo moeilijk heeft".

Op de vraag, die gesteld werd om het vertrouwen in de standsorganisaties te peilen, waren de antwoorden veel minder uitvoerig dan op de vraag t.a.v. de regeringspolitiek, waarschijnlijk doordat dit vraagstuk bij de boeren minder sterk leeft. Uiteraard hebben veel boeren in hun eigen organisaties meer vertrouwen dan in de regering. Om toch een redelijke verdeling over de verschillende scores te krijgen, hebben we de normen voor een bepaalde score hier iets scherper gesteld. Een 1 gaven we 19 boeren, die o.a. antwoordden:

"Ze hebben voor een hogere melkprijs gevochten"

"Met wilde acties bereik je niets"

"Ja, ze doen wat ze kunnen. De boeren schreeuwen thuis, maar op vergaderingen komen ze niet"

"Ja, ik vertrouw op Blokzijl (de secretaris van de C.B.T.B. in Groningen, A.B.). Daarom heb ik opstandigen terecht gepraat om van de winter niet mee te doen aan wilde protestacties"

"Wilde acties moeten we niet hebben, dat wordt een puur revolutionaire beweging"

"Ja, de wilde protestvergadering in Groningen vroeg 28 cent voor de melk, maar de organisaties bereikten meer"

"Het is een schande, dat 48% van de boeren niet georganiseerd is"

De 2e groep van 27 man gaf antwoorden als:

"Ja, ze doen hun best geloof ik wel. Blokzijl geeft tenminste die indruk op vergaderingen"

"Ja, dat geloof ik wel".

De 14 boeren met weinig vertrouwen in de organisaties, gaven antwoorden als:

"Ze zullen hun best wel doen, maar er zitten mensen in, die zich aardig kunnen redden"

"Och ja, dat geloof ik wel, maar ze zijn altijd te goed geweest".

Een score 4 kregen 13 boeren, die practisch geen vertrouwen in de standsorganisaties bleken te hebben. Zij gaven antwoorden als:

"Veel zie ik er niet van; commissies en nog eens commissies.

Ze drinken en feesten maar op onze kosten, maar als ze er niet waren, was het misschien helemaal verkeerd"

"De wilde organisaties zijn de oorzaak van de hogere melkprijs.

Het Landbouwschap is een stel ambtenaren, waar de boeren weinig invloed op hebben"

"Dat zien we niet zo best; wij betalen wel. De secretaris heeft een goede baan door ons geld"

"De dikste boeren zitten er in, die hebben het niet zo hard nodig. Een kleine boer komt nooit in het bestuur, eerder een minder bekwame boer. Bij de Groninger Maatschappij is dit erger dan bij de C.B.T.B."

"Och ja, ik zie er niet veel vruchten van. Een bouwboer verdedigt de belangen van de veehouders niet goed".

Zoals gezegd, leek het ons niet onwaarschijnlijk, dat de boeren, die volgens deze scores weinig vertrouwen in de overheid en in de organisaties hebben, ook weinig vooruitstrevend zijn. Uit Tabel 11 blijkt echter, dat dit niet het geval is:

TABEL 11: De samenhang tussen het vertrouwen in de overheid en in de standsorganisaties en de vooruitstrevendheid van de boeren.

Vertrouwen in de regering	Aantal	Gem. score vooruitstrevendheid
1	14	7.5
2	28	8.1
3	19	8.6
4	10	6.6
Vertrouwen in de organisaties	Aantal	Gem. score vooruitstrevendheid
1	19	8.8
2	26	7.2
3	12	8.8
4	13	7.0
onbekend	1	

Het is mogelijk, dat dit veroorzaakt wordt door de gebrekkige wijze, waarop dit vertrouwen gemeten is en door het geringe aantal waarnemingen. We kregen tijdens dit onderzoek echter wel eens de indruk, dat deze geringe samenhang veroorzaakt wordt, doordat de mensen, die weinig materiële eisen stellen aan het leven, ook weinig geneigd zijn te klagen over hun inkomen. Deze indruk wordt echter niet bevestigd door Tabel 12, waaruit blijkt, dat de boeren, die veel vertrouwen hebben in de regeringspolitiek en vooral zij, die veel vertrouwen in de organisatie hebben, in de regel ook een moderne levensstijl hebben. Helaas moeten we dus constateren, dat dit geheel ons niet erg duidelijk is, daar een moderne levensstijl wel duidelijk blijkt samen te hangen met een moderne bedrijfsvoering.

TABEL 12: Het vertrouwen in de regering en in de standsorganisaties naar de score voor de levensstijl.

Score voor de levensstijl	Aantal	Gem. vertrouwen in de regering	Gem. vertrouwen in de standsorganisaties
0 - 4	14	2.50	2.72
5 en 6	27	2.44	2.55
7 en hoger	29	2.31	1.83
onbekend	4		

4.2. De opvattingen over de toekomstmogelijkheden voor boerenzoons en de gewenste opleiding.

Een andere mogelijkheid om te onderzoeken of een boer in zijn huidige bestaan zich enigszins bedreigd voelt, is hem te vragen of hij het gewenst vindt, dat één of meer van zijn zoons boer wordt. Als hij van mening is, dat men elders met minder moeite een beter bestaan kan vinden, zal hij immers in de regel zeggen, dat zijn zoon beter een ander beroep kan kiezen. Hier staat echter tegenover, dat een boer, die een goed begrip heeft van de wereld buiten zijn eigen bedrijf en buiten zijn eigen dorp het eerder gewenst zal vinden, dat zijn zoon de landbouw verlaat dan een boer, die nog leeft vanuit de oude voorstellingswereld volgens welke er buiten het boerenbedrijf maar weinig mogelijkheden zijn op deze wereld. Bovendien bleken er bij dit onderzoek enkele boeren te zijn, die meenden dat hun zoons wel boer moest worden, omdat hij slecht kan leren.

TABEL 13: Samenhang tussen de vooruitstrevendheid en het beroep, dat de boer voor zijn zoon wenst.

Gewenst beroep	Aantal	Gem. score vooruitstrevendheid
Boer	33	7.9
Ander beroep	25	8.0
Twijfel of geen oordeel	15	7.6

Men ziet uit tabel 13, dat de instelling, waaruit de beroepswens van de boeren voortvloeit niet samenhangt met hun vooruitstrevendheid. Wel is het opmerkelijk, dat ruim 40% van de boeren, die op deze vraag een duidelijk antwoord gaf, wenst, dat geen enkele van hun zoons hen opvolgt. Weliswaar zal een deel van hen, die nu nog jonge kinderen hebben, wel een andere beslissing nemen als ze in werkelijkheid voor de keus komen te staan. Anderzijds zijn er ook boeren, die zeiden, dat zij graag zouden zien, dat hun zoon hun bedrijf overneemt, maar waarvan alle zoons al een ander beroep hebben gekozen, omdat zij niet meer zo willen ploeteren als ze hun ouders altijd hebben zien doen. Wij zijn dan ook van mening, dat het kleine boerenvraagstuk in Opende binnen één generatie opgelost zal zijn als er niet een belangrijke immigratie uit andere gebieden komt.

Een reden, dat zoveel boeren wensen, dat geen enkele zoon hen opvolgt, is waarschijnlijk, dat zij vaak van ouds uit een arbeidersfamilie komen. Hierdoor zijn er in Opende weinig bedrijven, die al enkele generaties in het bezit van dezelfde familie zijn en die deze familie zeer graag in zijn bezit wil houden. Waarschijnlijk voelen deze vroegere arbeiders, die zich hebben opgewerkt tot boer, zich ook niet sterk boven de fabrieksarbeiders verheven. Bovendien wonen hier veel arbeiders tussen de boeren in, niet alleen op het dorp, maar ook op het platteland. Hierdoor kennen de boeren de levensomstandigheden van de arbeiders beter dan in veel andere streken.

Wel hangt de opleiding, welke men nodig vindt voor de jongens, die boer willen worden zeer duidelijk samen met de vooruitstrevendheid.

TABEL 14: Gewenste opleiding voor een jongen, die boer zal worden.

	Aantal	Gem. Score vooruitstrevendheid
Praktijk of avondcursus	10	6.0
Lagere landbouwschool	32	7.5
L.L.S. + L.W.S.	22	8.7
U.L.O. + L.W.S.	7	9.7

Het is niet verwonderlijk, dat dit een duidelijke invloed heeft, want op deze wijze bepalen we alleen een uiting van de levensstijl, waarvan al eerder werd gevonden, dat deze een belangrijke invloed heeft op de vooruitstrevendheid. Wel bleek, dat nog 10% van de geënquêteerden meent, dat een boerenjongen geheel zonder theoretische opleiding voldoende kennis kan vergaren om ook in de toekomst nog een goede boer te worden. In enkele gevallen was dit een gevolg van het feit, dat hun jongen slecht kan leren. In het algemeen blijkt men voor zijn zoon wel een veel betere opleiding te wensen dan men zelf heeft gehad; slechts 8 van de geënquêteerden zijn zelf op een landbouwschool geweest.

4.3. De afkomst van de boer.

In elke samenleving zijn bepaalde families, die stijgen op de maatschappelijke ladder, families, die ongeveer op dezelfde plaats blijven staan en andere families, die dalen. Men kan nu veronderstellen, dat de vooruitstrevende boeren vooral onder de eerste groep gevonden moeten worden; waarbij dan natuurlijk de vraag nog open blijft, waarom juist deze families stijgen. Om deze hypothese te toetsen hebben we in Tabel 15 gelet op de huidige bedrijfsgrootte in vergelijking met die van ouders en schoonouders. De bedrijfsgrootte is immers in een boerensamenleving een ruwe indicatie voor de plaats op de maatschappelijke ladder en kan ook nog bepaald worden voor de vorige generatie. Dit laatste is echter niet bijzonder betrouwbaar, want het blijkt, dat verschillende broers niet altijd dezelfde bedrijfsgrootte voor hun ouders opgeven, vooral doordat de meeste bedrijven in grootte veranderd zijn door ontginning, aan- of verkoop e.d.

TABEL 15: De samenhang tussen de vooruitstrevendheid van de boeren en het verschil tussen de grootte van hun bedrijf en de gemiddelde bedrijfsgrootte van ouders en schoonouders.

Geënquêteerde	Aantal	Gem. score vooruitstrevendheid
Groter bedrijf	20	8.4
Ongeveer gelijk bedrijf	30	8.0
Kleiner bedrijf	21	7.2

Uit deze tabel blijkt inderdaad, dat de boeren, die hun bedrijf hebben kunnen vergroten, in het algemeen vooruitstrevender zijn dan de anderen, maar de samenhang is niet bijzonder duidelijk.

4.4. De financiële positie en de houding t.o.v. crediet.

Prof. Heady is van mening, dat er diepgewortelde economische oorzaken zijn, waarom veel boeren slechts langzaam nieuwe landbouwmethoden toepassen. Hij schrijft hierover: "Innovations typically result in a new form of capital and quite frequently in additional capital. While the innovation might be well profitable for farmers who have the necessary capital, not all farmers are similar situated. Then too, it is discounted profits which are important in investment and production planning. The uncertainty surrounding technical change may alone cause extreme discounting of returns from innovation and thus deter adoption". Hij wijst erop, dat deze onzekerheid voor een deel

veroorzaakt wordt, doordat de grond, waarop de proefvelden liggen, vaak niet representatief is voor de betreffende streek.

Als deze hypothese juist is, moeten de boeren met weinig kapitaal dus in het algemeen minder vooruitstrevend zijn dan de kapitaalkrachtige boeren. In de regel is het buitengewoon moeilijk om enigszins betrouwbare gegevens over de kapitaalkracht van de boeren te krijgen. In Opende zijn de boeren op dit gebied echter bijzonder mededeelzaam. Eén boer, die van elders was gekomen vertelde ons: "Ja, als je ergens anders met een paar mensen op de bus staat te wachten, maakt men een praatje over het weer, maar hier vertellen ze je, dat ze om dat stukje land te kopen, zoveel gulden hypotheek hebben opgenomen." Hierdoor vertelden verschillende boeren ons spontaan het een en ander over hun financiële positie. Bovendien hebben we gevraagd: "Verschillende boeren hebben mij gezegd, dat er in deze streek meer zou veranderen, als de boeren maar meer geld beschikbaar hadden. Stel nu het geval, dat U plotse-ling een schenking van f 500,-- zou krijgen, wilt U dan ook zeggen wat U hiermee zou doen? De bedrijfsuitrusting verbeteren, de huishoudelijke uit- rusting verbeteren, besparen of een schuld aflossen (De keuze tussen deze beide laatste mogelijkheden is voor mij van minder belang)". Ook op grond van deze vraag was het in veel gevallen mogelijk iets te zeggen van de op- vatting van de boer over zijn eigen financiële positie. Als hij bijv. prompt antwoordt "een koe kopen" of "meer mest strooien" dan is zijn financiële positie allicht slechter dan wanneer hij antwoordt "Ik zou eigenlijk wel eens een gierkelder willen laten bouwen". Velen maakten ook wel de keuze tussen besparen en een schuld aflossen. Uit tabel 16 blijkt, dat de financiële positie van de boer wel duidelijk samenhangt met zijn vooruitstrevendheid.

TABEL 16: De vooruitstrevendheid van de boeren naar hun eigen oordeel over hun financiële positie.

<u>Kapitaalkracht</u>	<u>Aantal</u>	<u>Gem. score vooruitstrevendheid</u>
Goed	27	8.8
Matig	15	8.3
Slecht	17	6.2
Onbekend	12	7.8

TABEL 17: Het percentage van de boeren, dat contact met de rayonassistent heeft gehad naar hun eigen oordeel over hun financiële positie.

<u>Kapitaalkracht</u>	<u>Contact in 1953</u>	<u>Contact in 1956/57</u>
Goed	56%	63%
Matig	63%	56%
Slecht	45%	33%
Onbekend	62%	46%

Het is van belang, dat uit Tabel 17 blijkt, dat de weinig kapitaal- krachtige boeren in 1956/57 ook minder contact met de rayonassistent hebben gehad. Dat dit in 1953 niet duidelijk het geval was, wordt misschien ver- oorzaakt door het feit, dat het toen mogelijk was bij de rayonassistent subsidie te krijgen voor verschillende bedrijfsverbeteringen.

Alhoewel dus een duidelijke samenhang bestaat tussen de vooruitstrevend- heid van de boeren en hun financiële positie, zijn de oorzaken van deze samenhang minder duidelijk. Voor zover ons bekend, heeft het bedrijfsecono- misch onderzoek in Nederland nog slechts zelden gezocht naar de optimale bedrijfsvoering voor boeren, die over weinig kapitaal beschikken. Men zou zich dan ook kunnen voorstellen, dat de voorlichtingsdienst de boeren met weinig kapitaal soms aanraadt in hun bedrijf te investeren, als dit wel verantwoord is voor boeren met voldoende kapitaal, maar niet voor deze boeren. Er is ons althans één concreet geval bekend, waar een dergelijk advies is gegeven.

Vaak ligt het echter meer aan de houding van de boer t.a.v. het opnemen van crediet. Zo zei één boer toen we hem gezegd hadden, dat we graag eens wat met hem wilden praten over de voorlichtingsdienst, voordat we een vraag hadden kunnen stellen: "Ja, die voorlichtingsdienst is heel mooi voor mensen met een flinke zak met centen". Bij enig doorpraten bleek hij een beetje schuld op zijn bedrijf te hebben, dat hij beslist eerst wilde aflossen voor hij overging tot nieuwe investeringen, ondanks het feit, dat hij nog wel in staat was om een flinke hypotheek op zijn bedrijf op te nemen. Hij zocht nu geen enkel contact met de R.L.V.D., omdat hij bang was, dat zij hem zouden aanraden nieuwe investeringen te doen.

Om enig nader inzicht te krijgen in deze houding t.a.v. het crediet, hebben we aan een aantal boeren gevraagd of men in zijn omgeving in het algemeen bereid is crediet op te nemen voor rendabele verbeteringen in het bedrijf. Over deze wat subtiële kwestie hebben we in bijna de helft van de gevallen geen vragen gesteld om het vertrouwen van de boeren niet te verliezen. Van degenen, die we deze vraag stelden, antwoordde slechts 10%, dat zij onder deze omstandigheden zelf wel crediet wilden opnemen en nog eens bijna 10% vertelde, dat sommige boeren het wel deden, maar zij zelf niet. De overgrote meerderheid vindt het echter veel te riskant om crediet op te nemen. Dit wordt mede veroorzaakt, doordat men in de regel geen of slechts een kleine levensverzekering heeft, zodat men zoveel mogelijk moet sparen om zich tegen het risico van overlijden te dekken. Ook de slechte ervaringen, die men in de crisisjaren met crediet heeft gehad, zijn voor veel boeren een reden om als men nieuwe werktuigen e.d. niet contant kan betalen, deze in het geheel niet te kopen of de aankoop uit te stellen tot het moment, dat men dit geld wel heeft. Desnoods wil men dan nog wel crediet opnemen om grond te kopen of de gebouwen te verbeteren, want "dat komt wel weer terug". Vrij veel boeren denken nog niet voldoende economisch om te kunnen inzien, dat ook investeringen in goede veestapel of in machines, evenals die in land, het geld, dat erin gestoken is, soms ruimschoots weer op kunnen brengen.

In hoofdstuk 2 is er al op gewezen, dat de boeren de ruilverkavelingsrente ook vaak als een hypotheek op hun bedrijf zien, waar zij een ernstige afkeer tegen hebben. Men kent hier immers vaak meer waarde toe aan het bezit van een schuldvrij bedrijf dan aan een hoog inkomen.

Deze afkeer tegen het gebruik van crediet, is zeker niet alleen gebaseerd op irrationele overwegingen. In de eerste plaats is het volkomen juist, dat men wat voorzichtig is om niet te veel risico's te nemen. Maar bovendien zijn de meeste boeren niet in staat om uit te rekenen of zij redelijkerwijs kunnen verwachten bijv. door de aanschaf van een melkmachine, hun bedrijfsresultaat te verbeteren. Veel boeren hier beschikken niet over voldoende ontwikkeling om redelijke bedrijfsbegrotingen te kunnen maken. Zo vertelde één van hen, dat hij zijn kippen nu maar één zak meel in de week gaf en daarnaast wat gestoomde aardappelen in plaats van 2 zakken meel zoals vroeger, omdat de eieren op dat moment minder opbrachten dan de prijs van twee zak meel. Hij heeft echter nooit getracht om uit te rekenen of hij hierdoor meer gaat verdienen. Ook met een begrip als afschrijvingen werkt een groot deel van de boeren in Opende nauwelijks of in het geheel niet. De meeste boeren hebben er hier maar weinig idee van welke inkomsten en uitgaven zij voor de komende maanden kunnen verwachten. Een voorbeeld hiervan is de boer, die bij een boedelscheiding het bedrijf zou kopen, dat hij al jaren van zijn ouders had gepacht. Geruime tijd van te voren was reeds overeengekomen, wat de prijs zou zijn voor het land, de gebouwen, de veestapel, de werktuigen-inventaris e.d. Toen het op betalen aankam bleek hij plotseling niet over voldoende contanten te beschikken, omdat hij al deze bedragen nooit had opgeteld. Als de landbouwvoorlichtingsdienst dus bij deze boeren begrip wil wekken voor haar opvattingen over het gebruik van crediet dan zal zij eerst het bedrijfseconomisch inzicht van deze boeren door middel van cursussen e.d. moeten vergroten.

Met het bovenstaande willen we niet zeggen, dat de boeren in Opende hun bedrijf geheel zonder het gebruik van crediet voeren. In de eerste plaats

heeft men niet zelden een hypotheek genomen om het bedrijf te kopen. Doordat het bedrijf bij een erfenis gewoonlijk door de meest biedende erfgenaam wordt gekocht, heeft een belangrijk deel van de boeren zijn bedrijf moeten kopen. Een dergelijke hypotheek neemt men vaak van particulieren in de omgeving, die meer dan f 10.000 bij de boerenleenbanken hadden staan en over dat meerdere bedrag geen rente vergoed krijgen. Bovendien heeft een belangrijk deel van de boeren een schuld bij de meel- en kunstmesthandelaar; niet zelden is men daar een half jaar achter met betalen. Van deze handelaar leent men veel liever dan van de boerenleenbank, vooral omdat men daar geen borgen nodig heeft, maar ook wel omdat men niet graag heeft, dat het bestuur er weet van heeft en omdat deze handelaren veelal geen rente vragen. Dit betekent niet, dat men geen nadelen ziet van deze leverancierscredieten. Men spreekt er bijv. algemeen schande van, dat sommigen, die een belangrijke schuld bij een handelaar hebben, wel een nieuwe fiets of een nieuwe radio kopen.

4.5. Het huishouden.

Op deze gezinsbedrijven in Opende bestaat een zeer innige samenhang tussen het bedrijf en het huishouden. Niet alleen is het zo, dat alle gezinsleden op zijn tijd in het bedrijf meewerken, maar ook heeft men gewoonlijk één kas, waaruit zowel het bedrijf als het huishouden wordt gefinancierd. De thuis meewerkende kinderen krijgen hieruit een klein zakgeld, maar de opbrengsten van hun arbeid komen ook in deze kas. Hierdoor zijn er heel wat middelgrote bedrijven (± 15 ha) waar men zegt: "Nu we met eigen kinderen werken kan dit bedrijf nog behoorlijk uit, maar als ik met gehuurd personeel zou moeten werken, zou het nooit kunnen". In deze gevallen rekent men dus voor de kinderen alleen hun zakgeld en de kosten van het levensonderhoud, maar niet het loon, dat zij elders zouden kunnen verdienen. Als de boerenjongens elders werken, betalen zij thuis vaak kostgeld, zodat zij over veel meer geld beschikken dan de jongens, die thuis meewerken. Voor veel boerenzoons is dit een reden om de landbouw te verlaten.

In de vorige paragraaf is opgemerkt, dat de boeren in de regel pas investeringen in hun bedrijf gaan doen, als zij het geld hiervoor beschikbaar hebben. Daar nu het bedrijf en het huishouden gewoonlijk uit één kas gefinancierd worden, betekent dit, dat in die gevallen, waar de uitgaven voor het huishouden laag zijn, gemakkelijk investeringen in het bedrijf gedaan kunnen worden. Om deze reden achtten sommige boeren het niet juist, dat men hier als voorbeeldbedrijf een boer heeft gekozen, met slechts één kind, die voor zijn gezin dus lage uitgaven heeft en daarom op zijn bedrijf meer kan doen dan een ander. Als deze opvatting juist is, zal men alleen een goed inzicht in de bedrijfsvoering van deze bedrijven kunnen krijgen, door het bedrijf en het huishouden tegelijkertijd en in hun onderlinge samenhang te onderzoeken. Hiervoor is uiteraard samenwerking noodzakelijk tussen landbouweconomen en huishoudkundigen. De boeren zijn er hier ook zeer algemeen van overtuigd, dat het voor een groot deel van de vrouw afhangt, of een boer vooruit kan komen of niet. Als de vrouw goed met geld kan omgaan, blijft er veel over om het bedrijf uit te breiden en te verbeteren. Bovendien is het bij de jonge boeren op de kleinste bedrijven regel, dat de man uit werken gaat en de zorg voor het bedrijf voor een groot deel aan de vrouw overlaat. Om de boeren de gelogenheid te geven hierover vrijuit hun mening te zeggen, hebben we deze vraagstukken vooral ter sprake gebracht als de vrouw er niet bij was.

Om de opvattingen van de boeren op dit punt te controleren hebben we aan een echtpaar, dat ter plaatse zeer goed bekend was, gevraagd, de boerinnen te beoordelen naar de mate, waarin zij in staat zijn het geld te beheren. Hieruit is het uiteraard positief gewaardeerd, dat zij op zijn tijd geld durft uit te geven voor verantwoorde verbeteringen in het huishouden, maar niet, dat zij veel geld uitgeeft voor snoep o.d. Natuurlijk moet men in een huisgezin vrij goed thuis zijn om een dergelijke beoordeling te kunnen geven, zodat we voor slechts 47 gevallen beschikken over een beoordelingscijfer van de huis-

vrouw en een cijfer voor de vooruitstrevendheid van de boer. Tussen deze beide cijfers bleek een correlatiecoëfficiënt van 0,45 te bestaan, zodat er minder dan 1% kans is, dat deze correlatie aan toeval toegeschreven kan worden. Deze correlatiecoëfficiënt is echter niet zo hoog, dat het cijfer voor de vooruitstrevendheid van de boeren volledig bepaald wordt door beoordeling van zijn vrouw. Integendeel, deze beoordeling kan slechts een vijfde deel van de variatie in eerstgenoemd cijfer verklaren. Wel is dit een duidelijke aanwijzing, dat de huishoudelijke voorlichting en het huishoudonderwijs de belangstelling voor de landbouwvoorlichting kunnen vergroten en het resultaat van deze voorlichting kunnen verbeteren.

Over de grote uitgaven, zowel voor het bedrijf als voor het huishouden, wordt in Opende in de regel overleg gepleegd tussen de boer en zijn vrouw. Het dagelijks beheer van deze kas berust gewoonlijk bij de vrouw, die natuurlijk vaker bij huis is dan haar man. Soms gaat dit zelfs zo ver, dat de vrouw een beter inzicht heeft in de boekhouding dan de man. Op onze vraag hoeveel stikstof er op het grasland wordt gestrooid, gaf herhaaldelijk de vrouw een antwoord als: "We hebben het laatste jaar f 2.000,-- aan kunstmest uitgegeven". Soms zoekt zij dit bedrag eerst op in de boekhouding, maar nooit hebben we de man dit zien doen. Ook komt het voor, dat de vrouw de belastingaangifte regelt met de commies van de belastingen. Toen we tegen een boer zeiden: "We hebben de indruk gekregen, dat de vrouw hier vaak de portemonnaie beheert", antwoordde hij: "Ja natuurlijk man". Even later kwam er een buurman binnen om een paar eieren te kopen, waarop deze boer, die ongeveer een derde van zijn inkomen van de kippen kreeg, eerst aan zijn vrouw moest gaan vragen wat de prijs van de eieren was.

Natuurlijk zijn er ook in Opende wel bedrijven, waar het geld gezamenlijk beheerd wordt. Zelfs is er wel een enkel bedrijf, waar de man dit beheer voert, vooral als de geldzaken grotendeels via de bank geregeld worden. Toch is het vaak zo, dat de vrouw door beheer van het geld ook invloed uitoefent op de bedrijfsleiding, vooral doordat zij vaak een beter inzicht heeft in de liquiditeit van het bedrijf dan haar man. Bovendien werkt zij, vooral op de kleinere bedrijven, vaak intensief op het bedrijf mee, zodat zij ook met de technische zaken goed op de hoogte is. Niet zelden leest zij ook het landbouwblad regelmatig of herinnert zij haar man eraan, dat hij het nog niet gelezen heeft. Een boer, waarvan de bedrijfsresultaten slecht waren, vertelde, dat dit volgens zijn vrouw veroorzaakt werd, doordat hij veel meer stikstof strooide dan haar vader vroeger gedaan had. Deze mening stak zij niet onder stoelen of banken. Op grond van dergelijke ervaringen is de landbouwvoorlichtingsdienst in het Zuidelijk Westerkwartier er de laatste tijd toe overgegaan om niet alleen bij de individuele voorlichting, maar ook bij de groepsvoorlichting zich meer direct tot de vrouw te richten. Een dergelijke accentverschuiving lijkt ons gewenst. Het zou ook mogelijk zijn geweest om te trachten de invloed van de vrouw op de bedrijfsvoering te verkleinen, bijv. door te stimuleren, dat men zijn financiële zaken meer via de bank regelt en minder met contante betaling. Veel boeren zijn echter van mening, dat dit een ongunstige invloed zou hebben op de hechtheid van de huwelijkband en het lijkt ons niet onwaarschijnlijk, dat zij gelijk hebben.

Naar aanleiding van deze resultaten was Ir Coolman van het Instituut voor Landbouwtechniek en Rationalisatie zo vriendelijk op 17 gemengde zandbedrijven in verschillende streken van ons land te laten vragen, welke gewoonten men in hun omgeving heeft voor de financiering van het bedrijf. Op slechts één plaats bleek het normaal te zijn, dat de boerin huishoudgeld ontvangt en de boer al het andere geld beheert. Op de overige 16 plaatsen heeft men normaal een gezamenlijke kas en wordt over de grotere uitgaven onderling overleg gepleegd. Het dagelijks beheer van deze kas is op slechts één plaats in handen van de boer, maar op 7 plaatsen in de handen van "Moeder de Vrouw" of van de grootmoeder. Op de andere 8 plaatsen wordt ook dit beheer gezamenlijk geregeld.

Ook bij een onderzoek van Mej. ter Cock onder de fruittelers in de Betuwe bleek het daar de gewoonte te zijn, dat de kleine uitgaven voor het

bedrijf door de man beslist worden en die voor het huishouden door de vrouw, maar over de grotere uitgaven, zowel voor het bedrijf als voor het huishouden wordt gezamenlijk beslist.

4.6. De arbeidsefficiency.

In het voorgaande is er op gewezen, dat de boeren, die over veel gold beschikken, vaak ook snel geneigd zijn nieuwe landbouwmethoden toe te passen. In verband hiermee zou men ook kunnen verwachten, dat de boeren met gunstige bedrijfsresultaten in het algemeen vooruitstrevend zijn. Ook omgekeerd mag men verwachten, dat de vooruitstrevende boeren juist, doordat zij snel nieuwe landbouwmethoden toepassen, betere bedrijfsresultaten behalen. Uiteraard kennen wij de bedrijfsresultaten van deze boeren niet, maar een zeer ruwe benadering hiervan kan gevonden worden in het aantal standaarduren per arbeidskracht. Voor de berekening hiervan zijn de arbeidsnormen overgenomen, die het L.E.I. heeft gebruikt voor de berekening van de arbeidsbehoefte op de zandbedrijven in het Agrarisch Welvaartsrapport voor Friesland. Voor de bepaling van het arbeidsaanbod is aan de boeren gevraagd te schatten welk deel van hun tijd, de personen, die gedeeltelijk in het bedrijf meewerken aan het bedrijf geven. Voor de omrekening op volwaardige arbeidskrachten zijn de L.E.I. normen uit "Het kleine boerenvraagstuk op de zandgronden" gebruikt, maar in die gevallen, dat personen kennelijk niet gezond waren, is hiervoor een correctie toegepast.

Uit Tabel 18 blijkt niet, dat er een samenhang bestaat tussen het arbeidseffect en de vooruitstrevendheid van de boeren. Wel blijkt ook hier weer, dat de bedrijfsgrootte invloed uitoefent op het arbeidseffect.

TABEL 18: Vooruitstrevendheid naar het arbeidseffect en de bedrijfsgrootte.

Bedrijfsgrootte	Arbeidseffect	Aantal	Gem. score vooruitstrevendheid
1 - 8 ha	tot 2500 st.u./man	12	6.9
	2500 - 3250 st.u./man	10	6.3
	3250 - en meer " "	15	7.9
8 ha en meer	tot 3250 " "	9	8.8
	3250 - 4000 " "	13	9.2
	4000 st.u./man en meer	12	8.8

Nader onderzoek met een groter aantal waarnemingen zal moeten uitwijzen of dit resultaat veroorzaakt wordt door een tegering aantal waarnemingen, doordat het arbeidseffect slechts een gebrekkige maatstaf is voor het bedrijfsresultaat of doordat de vooruitstrevendheid niet samenhangt met het bedrijfsresultaat. Het is niet geheel uitgesloten, dat de vooruitstrevendheid wel samenhangt met de productie per ha en per dier, maar niet duidelijk met het bedrijfsresultaat, al lijkt ons dit vooralsnog niet waarschijnlijk.

4.7. Het isolement.

Tijdens het onderzoek kregen we bij een aantal weinig vooruitstrevende boeren de indruk, dat zij tevreden zijn met een zeer eenvoudige leefwijze. Hun inkomen is vaak lager dan dat van de arbeiders, maar door sober te leven kunnen zij hier toch nog wel iets van oversparen. Waarschijnlijk streven zij niet zo zeer naar een hoog inkomen, maar meer naar een redelijk bestaan. Helaas is niet systematisch getracht het aspiratieniveau van de geënquêteerden te bepalen. Toch kan men zich wel afvragen of misschien factoren, die dit aspiratieniveau bepalen op deze wijze ook invloed hebben op de vooruitstrevendheid van de boeren; hierbij denken we dan vooral aan de mate, waarin zij contact hebben met de buitenwereld, dus aan het isolement, waarin zij leven.

Er is al eerder op gewezen, dat de score voor de levensstijl een indicatie is voor de mate, waarin de boeren in cultureel opzicht geïsoleerd leven. De correlatiecoëfficiënt tussen deze score en die voor de vooruitstrevendheid

bedraagt 0.41. Dit betekent dat er minder dan 1% kans is, dat deze correlatie door toeval wordt veroorzaakt, maar ook dat de variatie in de score voor de vooruitstrevendheid voor minder dan 20% wordt bepaald door de variatie in de score voor de levensstijl of door daarmee samenhangende factoren.

Als dus deze levensstijl duidelijk samenhangt met de vooruitstrevendheid van de boeren, rijst vanzelf de vraag, waarom sommige boeren een modernere levensstijl hebben dan de andere. Ligt de oorzaak hiervan ook ten dele in een geografisch isolement?

Bij een onderzoek van Benvenuti bleken inderdaad de boeren in Winterswijk, die ver van de harde weg wonen, minder modern te zijn dan zij, die dit stadje via een harde weg kunnen bereiken. In Opende zijn de laatste 10 jaar veel zandwegen verhard, zodat de meeste boeren nu niet ver meer van een goede weg afwonen. Degenen, die niet aan een harde weg wonen, zijn nu slechts weinig minder vooruitstrevend dan de andere boeren (hun gem. score is 7.4). Wel zijn de boeren in een buurt, die van ouds slecht ontsloten is geweest, n.l. de Parken, en vermoedelijk ook die aan de Kale weg, de Ooster- en Westerdwarsreed, wat minder vooruitstrevend dan die aan de Provinciale weg, dat is de hoofdweg van dit gebied. Het is echter niet uitgesloten, dat dit gedeeltelijk veroorzaakt wordt, doordat de financiële positie van veel boeren aan de Provinciale weg betrekkelijk goed is. Daarnaast is waarschijnlijk ook van belang, dat in een groot deel van de afgelegen boerderijen in Opende geen electriciteit is, zodat men daar minder gemakkelijk kan lezen. Bovendien liggen de Parken op de grens van een paar rayons van de landbouwvoorlichtingsdienst, zodat de rayonassistent hier 7.5 km vandaan woont. Een boer, die hem iets wil gaan vragen is dus ruim een uur onderweg en het gebeurt ook zelden, dat hij de assistent toevallig eens ontmoet langs de weg. Het lijkt dus gewenst om juist in deze afgelegen streken veel groepsvoorlichting te geven.

Hoofdstuk 5.

ENKELE SUGGESTIES VOOR DE VOORLICHTING

Uit dit onderzoek en vooral ook uit voorgaande onderzoeken is gebleken, dat het van het hele cultuurpatroon van de boerenbevolking afhangt of de boeren in het algemeen geneigd zijn de adviezen van de landbouwvoorlichtingsdienst op te volgen. Op langere termijn kan een goede beïnvloeding van dit cultuurpatroon dus van grote betekenis zijn voor het effect van de landbouwvoorlichting. Deze beïnvloeding kan natuurlijk niet alleen door de landbouwvoorlichtingsdienst gedaan worden, maar de werking van allerlei organisaties en instanties op dit gebied is voor haar van grote betekenis. Over deze beïnvloeding zullen we dus enkele opmerkingen maken en daarnaast aangeven welke onderdelen van het voorlichtingsprogramma o.i. veel aandacht verdienen. Tot slot zullen we nog enkele suggesties doen over de voorlichtingsmethoden.

5.1. De algemene ontwikkeling.

Bij de beïnvloeding van de instelling van de boeren is het waarschijnlijk vooral van belang hun algemene ontwikkeling te vergroten, opdat zij meer belangstelling krijgen voor datgene, wat er buiten hun eigen bedrijf en buiten hun eigen gezin gebeurt. Hierdoor krijgen zij immers de gelegenheid hun bedrijfsvoering aan te passen aan de wijzigingen in de samenleving.

Voor deze algemene ontwikkeling is natuurlijk vooral het onderwijs van belang, maar helaas is er op dit gebied in Opende nog wel iets te verbeteren, zoals blijkt uit de cijfers over het landbouwonderwijs in Tabel 20.

TABEL 20: Het percentage van de boeren en boerenzoons, dat landbouwonderwijs heeft gehad in de gemeente Grootegast in vergelijking met enkele andere gebieden. (Bron: C.B.S. Landbouwtelling, mei 1955).

	<u>Grootegast</u>	<u>Z.Westerkwartier</u>	<u>Groningen</u>	<u>Zandgronden</u>	<u>Nederland</u>
Alle boeren	25	28	48	42	41
Hiervan met:					
landbouwcursus	72	70	49	77	72
lagere landb.sch.	21	22	18	16	17
landb.wintersch.	7	8	33	7	11
Boeren jonger dan 35 jaar	46	50	69	71	70
Meewerkende boerenzoons van 25 jaar en ouder	51	50	82	83	83

Het feit, dat in deze streek zo weinig jonge boeren en boerenzoons landbouwonderwijs hebben gevolgd, is waarschijnlijk gedeeltelijk veroorzaakt, doordat de laatste tijd in dit gebied bijzonder weinig landbouwcursussen zijn gehouden. Voor boerenzoons, die niet op een landbouwschool zijn geweest, was er dus slechts weinig gelegenheid om landbouwonderwijs te volgen. Hierdoor heeft in het Zuidelijk Westerkwartier van de meewerkende zoons van 25 jaar en ouder, die landbouwonderwijs hebben gehad, 67% schoolonderwijs gehad, terwijl dit cijfer voor heel Nederland 46% is. Dit betekent echter, dat ook de belangstelling voor het schoolonderwijs nog iets kleiner is geweest dan in de rest van het land, terwijl er zeker wel voldoende mogelijkheden waren om deze scholen te bezoeken. Ook het feit, dat veel boeren hier slechts weinig belangstelling hebben voor dit onderwijs en voor de intellectuele vorming in het algemeen, is zeker één van de oorzaken van de geringe ontwikkeling van de boerenzoons in deze streek. De armoede, waarin de bevolking hier vanouds altijd heeft geleefd, is zeker één van de redenen, dat hun belangstelling voor intellectuele vorming nog steeds niet groot is.

Om de achterstand in de landbouwkundige ontwikkeling van deze boeren zoveel mogelijk in te halen, lijkt het wenselijk hier veel aandacht te besteden aan korte direct op de praktijk gerichte cursussen. Dit is waarschijnlijk het enige type onderwijs, waarmee men de jonge boeren in deze streek nog bereiken kan. Ook voor de jongeren, die wel op de lagere landbouwschool zijn geweest, lijkt het wenselijk nog regelmatig cursussen te geven. Na het verlaten van deze school duurt het immers nog gemiddeld ± 16 jaar, voordat zij de gelegenheid krijgen hetgene, dat zij daar geleerd hebben zelfstandig in praktijk te brengen. Deze periode, dat zij werken onder leiding van hun vader of van een andere boer, is voor hun hele vorming uiteraard van grote betekenis. Wij hebben echter de indruk, dat er dan in Opende aan hun ontwikkeling bedroevend weinig wordt gedaan, al is er nog wel een enkele boerenzoon, die een cursus volgt. Het zou o.i. vooral van belang zijn om een groot aantal van hen een cursus geven in bedrijfsleiding, want in paragraaf 4.4 is er al op gewezen, dat de boeren hier moeilijk over hun bedrijf kunnen rekenen. De lagere landbouwscholen kunnen hier slechts weinig verbetering in brengen, omdat de jongens van een jaar of 15 hier nog maar heel weinig belangstelling voor hebben. Gewoonlijk hebben zij hier een jaar of tien later wel veel belangstelling voor en dan kan een cursus, die door de landbouwonderwijzer gezamenlijk met de rayonassistent wordt gegeven, buitengewoon nuttig zijn. In verschillende andere streken van ons land heeft men met dit soort cursussen buitengewoon gunstige ervaringen opgedaan.

Met verschillende deskundigen hebben wij gesproken over de ontwikkeling van het Zuidelijk Westerkwartier. Zonder uitzondering waren zij van mening, dat één van de grootste moeilijkheden is, dat van de bevolking zo weinig initiatief uitgaat voor deze ontwikkeling. Als mensen, die van buiten de streek afkomstig zijn een initiatief nemen, wil men hier vaak wel aan meewerken, maar het gebeurt slechts zelden, dat men zelf met een nieuw idee naar voren komt. Al te vaak berust men echter maar in de huidige toestand, die in verschillende opzichten toch nog wel degelijk voor verbetering vatbaar is.

Voor de ontwikkeling van deze streek is het dus van grote betekenis om uit de bevolking zelf een kader te kweken, dat leiding kan geven aan het plaatselijk verenigingsleven. Hiervoor lijkt het dringend gewenst de jeugdorganisaties te stimuleren, want daar kunnen de jongeren zelf leren verantwoordelijkheid te dragen en initiatief te ontwikkelen.

Helaas is echter een zeer groot deel van de jongeren in Opende van geen enkele jeugdorganisatie lid, terwijl vrijwel niemand lid is van een plattelandsjongerenorganisatie. Uit Tabel 21 blijkt, dat de belangstelling voor laatstgenoemde organisatie in de gehele provincie Groningen bijzonder klein is, vooral in de kringen van de Groninger Maatschappij van Landbouw.

TABEL 21: Ledental van de organisaties van Plattelandsjongens en meisjes in procenten van het ledental van de overeenkomstige boerenorganisaties.
(Bron: Landbouwgids 1958)

	<u>Neutraal</u>	<u>Christelijk</u>	<u>Rooms-Katholiek</u>
Groningen	4	22	
Friesland	27	17	
Drente	33	16	
Overijssel	47	21	
Gelderland	41	34	
A.B.T.B. gebied			31
N.C.B. gebied			33

Bij de beoordeling van deze tabel moet men er natuurlijk rekening mee houden, dat de plattelandsjongerenorganisaties niet in alle delen van ons land op dezelfde wijze georganiseerd zijn. Het is echter niet waarschijnlijk, dat het grote verschil tussen de neutrale plattelandsjongeren organisaties in Groningen en de andere organisaties hierdoor verklaard kan worden. Naar onze overtuiging zijn de plattelandsjongerenorganisaties voor de ontwikkeling van deze streek van zodanige betekenis, dat het voor de landbouwvoorlichtings-

dienst overweging verdient hun activiteiten te stimuleren.

Naast het onderwijs en de jeugdorganisaties zijn er natuurlijk nog tal van andere mogelijkheden om het cultuurpatroon van deze boeren te beïnvloeden. We noemen slechts de agrarisch-sociale voorlichting, waaraan in dit gebied nog vrijwel niets wordt gedaan, de plattelandsbibliotheken, die hier niet zo goed werken als in Overijssel, excursies en uitwisseling van boerenzoons en -dochters.

5.2. Het voorlichtingsprogramma.

De beïnvloeding op het gebied van de algemene ontwikkeling ligt natuurlijk niet alleen op de weg van de landbouwvoorlichtingsdienst, maar vooral ook op de weg van allerlei andere instanties. Daarnaast menen we echter ook enkele opmerkingen te moeten maken over de inhoud van het voorlichtingsprogramma van de landbouwvoorlichtingsdienst zelf. Het komt ons voor, dat het vooral van belang is de boeren hun bedrijf te leren zien als een onderneming en hen dus te leren rekenen over hun bedrijfsvoering. Op het ogenblik gaan zij hierbij immers grotendeels op hun feeling af, maar zij weten wel, dat deze feeling niet altijd juist is. Daarom zijn zij voorzichtig, vooral als het veranderingen betreft, waarvoor geld in het bedrijf geïnvesteerd moet worden.

Eén van de onderdelen, die zij zeer moeilijk in hun berekeningen kunnen opnemen, zijn de kosten van de arbeid, die door de gezinsleden gepresteerd wordt. Vaak hoort men b.v. dat het op dit bedrijf nu nog wel gaat, nu er een grote jongen thuis is, maar dat het beslist niet zou gaan, als er met arbeiders gewerkt moest worden. In veel gevallen betekent dit dat voor de arbeid van de boer en zijn gezinsleden niet een normaal landarbeidersloon in rekening wordt gebracht. Hierdoor wordt ook niet zeer sterk getoetst op de efficiency van het gebruik van deze arbeid, zodat er op het gebied van de arbeidsmethoden en de arbeidsorganisatie nog wel eens iets te verbeteren is. Aan de andere kant zijn er een aantal éénmansbedrijven van 8 tot 14 ha, waar de boer het werk zeer moeilijk af kan. Deze boeren hebben wel degelijk belangstelling voor goede arbeidsmethoden, maar we hebben de indruk, dat de feitelijke arbeidsmethoden gedeeltelijk worden bepaald door de gewoonten van de boeren met een arbeidsoverschot. Volgens gogovens van het L.E.I. is het arbeidseffect in dit gebied ongeveer 2800 standaarduur per volwaardige arbeidskracht, terwijl dit in de westelijke woldgebieden omstreeks 4000 standaarduur is. Ook op de grotere bedrijven in dit gebied is het arbeidseffect lager dan op veel bedrijven van overeenkomstige grootte en structuur in het westen. Het is echter gebleken, dat de landbouwvoorlichtingsdienst hier aan deze vraagstukken maar heel weinig aandacht schenkt. Uit het boekje "Arbeid en Mechanisatie" blijkt, dat zij aan deze vraagstukken in Noord-Brabant wel degelijk aandacht besteedt. Het lijkt ons gewenst om dit ook in het Zuidelijk Westerkwartier in sterkere mate te gaan doen.

Tenslotte lijkt het gewenst om er meer rekening mee te houden, dat de boeren met een gebrek aan bedrijfskapitaal hun bedrijf op een andere wijze moeten leiden dan de boeren, die over voldoende kapitaal beschikken.

5.3. De voorlichtingsmethoden.

Het is gebleken, dat de boeren hier zeer grote waarde hechten aan het landbouwblad als middel om kennis te nemen van nieuwe landbouwmethoden. Er is dan ook alle reden om hier gebruik van te maken door regelmatig in deze bladen te schrijven. Daarbij kan men dan rekening houden met het feit, dat een stukje van enkele regels gewoonlijk beter gelezen wordt dan een lang artikel. Ook bleken de boeren "De Boerderij" beter te lezen dan de andere landbouwbladen. Men staat dus voor de keus ook in "De Boerderij" te gaan schrijven of de andere landbouwbladen zodanig te veranderen, dat deze ook goed gelezen gaan worden. Hiervoor is het waarschijnlijk vooral van belang om praktische stukken te schrijven in een eenvoudige stijl. Daar de rayonassistenten meer met de gewone boeren praten over een dagelijkse moeilijkheid van de secretarissen van de landbouworganisaties, is het niet onwaarschijnlijk, dat zij

hier goed toe in staat zijn, mits zij hierbij redactionele hulp krijgen.

De plaatselijke kranten kwamen bij ons onderzoek niet naar voren als belangrijke voorlichtingsmedia. Dit wordt waarschijnlijk voor een groot deel veroorzaakt, doordat de voorlichtingsdienst hier betrekkelijk weinig in schreef. Verschillende boeren verklaarden althans, dat zij de stukken, die hierin vanuit het landbouwconsulentschap Drachten worden geschreven, wel zeer waarderen. Bovendien bleken vooral de weinig vooruitstrevende boeren deze bladen zeer goed te lezen. Het lijkt ons dus juist, dat er onlangs toe over is gegaan om 1 maal in de 14 dagen een artikeltje in deze bladen te plaatsen. Het sterke punt van deze kranten is een gering verspreidingsgebied, zodat men hierin kan wijzen op de goede ervaringen, die boeren in de naaste omgeving hebben opgedaan met nieuwe landbouwmethoden.

Gezien het geringe effect van het Landbouwverslag en alle tijd, die de uitgave hiervan vraagt, waren we aanvankelijk van mening, dat het niet verstandig zou zijn om de volgende jaren weer een dergelijk verslag uit te geven. Bij een bespreking hiervan op het Landbouwconsulentschap bleek ons echter, dat de oplage thans vertienvoudigd is, doordat de verspreiding nu gaat via de zuivelfabrieken en men niet meer hoeft af te wachten of de boeren het willen bestellen. Ook dan kan men zich nog afvragen of men op deze wijze meer bereikt dan door de artikelen uit dit verslag in een landbouwblad te publiceren. Nu het echter de bedoeling is om de artikelen uit dit verslag op praatavonden met kleine groepjes boeren te bespreken, zijn wij er wel van overtuigd, dat het zeer gewenst is met de publicatie hiervan door te gaan. Op deze wijze krijgt men immers een gecombineerde aanpak met massamiddelen, die de boeren op nieuwe methoden attent maken en groepsmethoden, die trachten hun gedrag te beïnvloeden.

Ook in het algemeen lijkt het ons gewenst meer aandacht te besteden aan praatavonden dan men hier in het verleden heeft gedaan, daar men zo met een klein groepje in de vertrouwde sfeer van een huiskamer waarschijnlijk meer bereikt dan met individueel bedrijfsbezoek of grote vergaderingen in een dorpscafé. Op deze grote vergaderingen voelt immers een belangrijk deel van de boeren zich niet zodanig thuis, dat zij zelf aan het praten komen. Hierdoor laten ze de voorlichting gemakkelijker over hun heen gaan of ze komen er zelfs helemaal niet. Individueel bedrijfsbezoek vraagt veel meer tijd dan deze praatavonden. Bovendien kan men op deze praatavonden de voorlichting laten geven door goede boeren, die op verschillende gebieden meer gezag hebben dan de landbouwvoorlichter. Vooral in de streken, die ver van de woonplaats van de assistent zijn, lijkt het wenselijk deze praatavonden te geven, daar gebleken is, dat de boeren hier in het algemeen minder contact hebben met de assistent dan de boeren, waar hij voor zijn werk regelmatig langs moet fietsen. Zoals gezegd is men in het Zuidelijk Westerkwartier inmiddels met deze voorlichtingsmethode begonnen.

ENKELE SUGGESTIES VOOR VERDER ONDERZOEK

Ook na afloop van ons onderzoek laat ons inzicht in de vraagstukken, die we in de inleiding aan de orde hebben gesteld nog heel wat te wensen over. De vraag rijst dus, welke wijzen van verder onderzoek het meest productief lijken om ons inzicht hierin te verdiepen. Hiervoor moeten we een onderscheid maken tussen onderzoek naar de verspreiding van nieuwe landbouwmethoden en naar de redenen waarom sommige boeren niet snel overgaan tot de toepassing van deze methoden.

6.1. De verspreiding van nieuwe landbouwmethoden.

Eén van de methoden om na te gaan langs welke wegen nieuwe landbouwmethoden ingang vinden lijkt ons één bepaalde nieuwe methode op zijn weg te volgen. Hiervoor zou men dan dus regelmatig een steekproef van de boeren moeten vragen wat zij hiervan weten, op welke wijze zij hiervan gehoord hebben en hoe zij tot het besluit zijn gekomen deze methode toe te passen. Het lijkt ons niet wenselijk hierbij steeds dezelfde groep boeren te onderwerpen, zoals dat bij het onderzoek van de politieke verkiezingen gebruikelijk is. Men zal immers door een dergelijke enquête de boeren attent maken op het bestaan van de onderzochte nieuwe methoden, zodat zij op toekomstige voorlichting hierover anders reageren dan de niet geënuquëeerde boeren.

Voor een inzicht in de betekenis van de verschillende voorlichtingsmiddelen zullen we een onderscheid moeten maken in de verschillende stadia van het verspreidingsproces van nieuwe landbouwmethoden. Het is minstens noodzakelijk om er rekening mee te houden, dat sommige middelen belangrijker kunnen zijn om de boeren op het bestaan van nieuwe methoden attent te maken dan om hun te helpen te beslissen of zij deze methoden al dan niet zullen toepassen. Misschien zal een conclusie van dit onderzoek zijn, dat de landbouwpers wel belangrijk is om de kennis van de boeren over nieuwe landbouwmethoden te vergroten, maar slechts weinig belangrijk om het besluit te nemen deze methode al dan niet toe te passen. Voor een goed inzicht in de betekenis van de landbouwpers zal men dan dus moeten onderzoeken welke relatie er bestaat tussen de kennis omtrent nieuwe landbouwmethoden en de toepassing hiervan. Helaas kunnen wij voor dit onderzoek de weg nog niet aangeven.

Wel lijkt het van belang om ook de werking van de verschillende voorlichtingsmiddelen afzonderlijk te bestuderen en wel in de eerste plaats de voornaamste hiervan: de landbouwpers, het contact met andere boeren en het contact met de rayonassistent van de landbouwvoorlichtingsdienst.

Voor de landbouwpers moeten we er eindelijk eens achter trachten te komen wat de boeren in deze bladen lezen en wat zij hiervan onthouden. Hiervoor is het dus niet alleen noodzakelijk om, zoals wij dit hier gedaan hebben, te vragen wat zij in het algemeen in deze bladen lezen, maar ook om na te gaan wat zij in een bepaald nummer gelezen hebben. Dan kan men ook onderzoeken wat zij onthouden hebben van hetgeen zij gelezen hebben, zeker als men van te voren al aan een andere steekproef uit dezelfde groep boeren vragen had gesteld over het in het onderzochte artikel behandelde onderwerp. Hierdoor weet men immers ongeveer wat de boeren van dit onderwerp wisten voor ze dit artikel lazen. Op deze wijze kan men enkele veronderstellingen krijgen over het effect van de verschillende wijzen om een artikel te schrijven of een krant op te maken. Deze veronderstellingen kan men dan trachten te toetsen door een proef te nemen en een deel van de oplage van de krant op een andere wijze te schrijven of te drukken. Door dit deel dan steekproefgewijze te verspreiden is het dan mogelijk na te gaan of het veronderstelde verschil inderdaad gevonden wordt.

T.a.v. het contact met andere boeren kan men niet alleen vragen met wie men geregeld praat, maar ook wie men beschouwt als goede boeren en wie men inlichtingen vraagt bij moeilijkheden in de bedrijfsvoering. Doordat de land-

bouw grotendeels in de openlucht wordt beoefend, kan men immers ook al heel wat leren door alleen maar te kijken, wat een goede boer doet. De mogelijkheid bestaat ook, dat veel boeren inlichtingen vragen aan anderen, die zij niet direct onder hun vrienden rekenen, maar die zij wel als bekwaame boeren beschouwen. Anderzijds zal men zich bij dit soort vragen wel moeten beperken, daar heel wat boeren het niet prettig vinden de namen van andere boeren te noemen. Als dergelijke contacten inderdaad van veel belang zijn voor de bedrijfsvoering, lijkt het wel waarschijnlijk, dat zij een zekere overeenstemming in deze bedrijfsvoering veroorzaken; natuurlijk is het mogelijk te onderzoeken of dit inderdaad het geval is. Vindt men deze overeenstemming niet dan is dit een aanwijzing, dat men de betekenis van het contact met andere boeren op de bedrijfsvoering niet al te hoog moet aanslaan. Als deze overeenstemming wel gevonden wordt, is het van belang na te gaan welke boeren een grote invloed uitoefenen op het gedrag van andere boeren in de hoop hierdoor aanwijzingen te krijgen voor een juiste keuze van de local leaders, waarmee het voor de R.L.V.D. aanbeveling verdient veel contact te onderhouden.

Voor het onderzoek van de betekenis van het contact met de assistent van de voorlichtingsdienst zal men een onderscheid moeten maken tussen contact in groepsverband en individueel contact. Voor wat betreft het contact in groepsverband lijken vooral 2 wegen van onderzoek van belang te kunnen zijn. Enerzijds kan men op een dergelijke wijze als dat met de landbouwers is besproken nagaan welke invloed deze voorlichting heeft op de kennis en het gedrag van de betrokken boeren. Anderzijds zal men vaak trachten een discussie te doen ontstaan, waar de boeren het gevoel krijgen, dat zij gezamenlijk met de voorlichters hun vraagstukken bespreken en een oplossing voor hun vraagstukken zoeken. Men kan dan nagaan in hoeverre men hierin in verschillende discussie-situaties slaagt, door na te gaan wie er aan de discussie deelnemen en welke bijdrage zij tot deze discussie leveren. Men kan deze gegevens ook analyseren door na te gaan welke personen een positieve bijdrage leveren tot deze discussie en welke niet.

Er zijn ons uit de literatuur nog geen methoden bekend, die hebben getoond bruikbaar te zijn om het individuele contact van de voorlichter met de boer te analyseren. Belangrijke vragen, waarop we een antwoord moeten zoeken, zijn hierbij: aan welke motieven van de boer moet de voorlichter appelleren om de boer tot een verandering van zijn gedrag te brengen en hebben de boer en de voorlichter dezelfde opvattingen over de boodschap, die de voorlichter tracht over te brengen, m.a.w. begrijpen zij elkaar. De laatste jaren heeft men vooral voor het marktonderzoek methoden ontwikkeld, die voor dit onderzoek misschien ook bruikbaar zijn. Men heeft nl. de projectieve technieken, die de psychiaters gebruiken om de persoonlijkheid van hun cliënten beter te leren kennen, zodanig veranderd, dat zij ook bij een enquête bruikbaar zijn¹⁾. Men geeft hiervoor bijv. een zeer weinig gestructureerde tekening van een boer, die met een assistent praat, en stelt dan de boer een aantal vragen over de reacties, die hij van deze boer verwacht en misschien ook van de gedachten, die hij denkt dat de assistent over deze boer heeft. De ervaring leert, dat de mensen het vaak bijzonder prettig vinden op deze wijze ondervraagd te worden en er zijn ook aanwijzingen, dat de antwoorden, die men zo verkrijgt bijzonder betrouwbaar zijn en vaak betrekking hebben op opvattingen, die de geënquêteerden anders minder gemakkelijk uitspreken.

6.2. Waarom passen sommige boeren niet snel nieuwe landbouwmethoden toe?

Naast een beter inzicht in de wijze, waarop nieuwe landbouwmethoden ingang vinden, is het van belang ook meer te weten van de redenen, waarom sommige boeren sneller nieuwe landbouwmethoden toepassen dan anderen. Het kan hierbij aanbeveling verdienen niet, zoals we het nu hebben gedaan, verschillende factoren te vergelijken met de vooruitstrevendheid van de boeren, maar ook te trachten de instelling van de boeren, die hier waarschijnlijk een tussenschakel vormt, direct te meten²⁾. Wel dient men er dan natuurlijk

rekening mee te houden met de mogelijkheid dat verschillende factoren wel correleren met deze maatstaf voor de instelling van de boeren, maar niet met de vooruitstrevendheid. De correlatiecoëfficiënten, die men bij dit soort onderzoekingen vindt, zijn immers altijd aanmerkelijk kleiner dan 1.

Ook is een beter inzicht in het wezen van deze vooruitstrevendheid noodzakelijk en met name in de vraag of het snel toepassen van allerlei nieuwe landbouwmethoden in de regel samengaat met een hoog arbeidseffect. Een dergelijke samenhang werd immers bij dit onderzoek niet gevonden en ook een eerder onderzoek gaf al enkele aanwijzingen, dat een dergelijke samenhang niet bestaat³⁾. Bovendien gaven de onderzoekingen van het L.E.I. enige aanwijzingen, dat bij een regionale vergelijking een hoog arbeidseffect de neiging heeft samen te gaan met het in geringe mate toepassen van verschillende nieuwe landbouwmethoden⁴⁾.

Bij het onderzoek in Opende kregen we de indruk, dat een hoog aspiratieniveau soms een oorzaak is voor een moderne instelling van de boeren en een vooruitstrevende bedrijfsvoering. Bij een volgend onderzoek is het dus zeker nodig om te trachten dit aspiratieniveau te meten, teneinde te kunnen onderzoeken of bovengenoemde samenhang inderdaad bestaat. Als een dergelijke samenhang zou blijken te bestaan, is het toch wel wat gevaarlijk om te trachten door een beïnvloeding van het aspirationniveau de bedrijfsvoering van de boeren te verbeteren. Als de mensen hun aspirationniveau lager stellen dan met hun capaciteiten overeenkomt, is het niet erg als dit wordt verhoogd. Maar als zij hun aspirationniveau hierdoor hoger zouden stellen dan met hun capaciteiten overeenkomt, dan kunnen er moeilijkheden komen, doordat zij het niveau, dat zij voor zichzelf eigenlijk nodig achten, niet kunnen bereiken.

Een moeilijk punt is ook de betekenis van het contact met de stedelijke samenleving voor de vooruitstrevendheid van de boeren en bovendien is dit een actueel punt, daar door de toenemende industrialisatie van het platteland dit contact in een snel tempo belangrijk wordt. Enerzijds blijkt bij het onderzoek van een bepaalde gemeente steeds weer, dat de boeren, die veel contact met de stad hebben, vooruitstrevend zijn. Anderzijds kan men echter niet zeggen, dat de boeren, die dicht bij de grote steden wonen vooruitstrevend zijn. Het is dus van belang om te onderzoeken hoeveel contact deze boeren met de stad hebben en op welke wijze zij op dit contact reageren.

Natuurlijk is het ook gewenst om aandacht te blijven besteden aan de betekenis van het vertrouwen, dat de boeren hebben in de overheid en de standsorganisaties. Hiervoor zal men dan moeten trachten dit vertrouwen nauwkeuriger te meten dan hier is gebeurd. Bovendien lijkt het van groot belang om een beter inzicht te krijgen in de samenhang tussen bedrijf en huishouden in de verschillende streken van ons land.

AANTEKENINGEN

- 1) Zie J.M. Böhlen en G.M. Beal, Hoe vinden nieuwe landbouwmethoden ingang; Landbouwvoorlichting, 1958, pag. 29 en de bulletins 1, 3, 5 en 10 van de Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool.
- 1a) Zie voor een beschrijving van dit onderzoek: Boer en coöperatie in Nederland, deel 1, Bulletin 4 van de Afd. Sociologie en Sociografie. Enkele resultaten hiervan zijn ook gepubliceerd in Bulletin 10, Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren; II.
- 2) NETO rapport no. 3
- 3) G.J. Appelfhof, Technische voorlichting + economische voorlichting = bedrijfsvoorlichting, Landbouwvoorlichting 1957, pag. 457 en, Dr Ir G. Hamming, Factoranalyses en kostprijsverschillen, Concept methoden-rapport no. 1 van het Landbouw-Economisch Instituut, tabel 2.4.1.
- 4) op. cit.
- 5) op. cit.
- 6) L. Eringa, Centraal rapport R.L.V.D. en Boer/Tuinder, Frieso C.B.T.B., Leeuwarden.
- 7) Er is bij deze 73, resp. 111 paren waarnemingen aanzienlijk minder dan 1% kans, dat één van deze beide correlatiecoëfficiënten door toeval veroorzaakt is. Zie Dixon and Massey, Introduction to statistical analysis, 1951, pag. 164.
- 8) Bij deze 66 paren waarnemingen is er 1% kans, dat door toeval een correlatiecoëfficiënt groter dan 0.32 ontstaat.
- 9) Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren, II, Bulletin 10 van de Afd. Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool, Hoofdstuk 4.
- 10) E.O. Heady, Economics of agricultural production and resource use, New York, 1952, pag. 807.
- 11) Zie V. Packard, The hidden persuaders, New York, 1957, Public Opinion and Propaganda, D. Katz, Cartwright, Eldersveld and Mc Clung Lee eds, pag. 701 - 711 and M.A. Strauss, Direct, indirect and disguised measurement in Rural Sociology, Technical Bulletin 26, Washington, A.E.S., 1957.
- 12) B. Benvenuti, Farming in Cultural Change, nog niet gepubliceerd.
- 13) Enkele kenmerken en eigenschappen van de vooruitstrevende boeren II, Bulletin 10 Afd. Sociologie en Sociografie, pag. 17.
- 14) De landbouwkundig achtergebleven gebieden in Nederland, L.E.I. rapport 274.

INTERVIEW SCHEMA OPENDE
DE INVOERING VAN NIEUWE LANDBOUEMETHODEN.

1. Wat zijn de belangrijkste veranderingen, die U het laatste jaar in Uw bedrijfsvoering heeft aangebracht ?
 1. Bemesting land
 2. Beweiding
 3. Hooien en inkuilen
 4. Aankoop fokvee
 5. Melkcontrôle
 6. K.I.
 7. Uitbreiding of verbetering pluimveestapel
 8. Verbetering gebouwen
 9. Nieuwe rassen of gewassen
 10. Grondonderzoek
 11. Spuiten tegen de aardappelziekte
 12. Trekker
 13. Melkmachine
 14. Andere werktuigen
2. Wat waren de belangrijkste voordelen van deze veranderingen ?
3. Kunt U mij misschien ook vertellen welke voorlichtingsmiddelen van belang zijn geweest om tot deze veranderingen te komen ?

Landbouwblad
Dag- of streekblad
Landbouwverslag of vlugschrift
Radio
Lezing en vergadering
Praatavond
Excursie
Landbouwvoorlichtingsdienst
Landbouwonderwijzer
Andere boeren
Handelaren
Zelf geprobeerd.
4. Met wie heeft U hier wel eens over gepraat voor U deze methode ging toepassen ?
 - a. Buiten Uw gezin
 - b. Binnen Uw gezin
5. a. Hoe vaak heeft U het vorige jaar contact met de landbouwvoorlichtingsdienst gehad ?
 - b. Op welke wijze en waarover ?
 - c. Is dit contact belangrijk voor Uw bedrijf ?
6. a. Welke landbouwbladen leest U ?
 - b. Welk deel hiervan leest U in de regel ?
 - c. Welke stukken leest U als er weinig tijd is ?
7. Heeft U iets gehoord van een actie van de RLVD voor stalvoeder contrôle ?
8. Lijkt het U gewenst om het voer voor de koeien zo nu en dan te wegen, zodat men kan uitrekenen of ze precies krijgen wat ze nodig hebben ?

9. Hoe groot is de oppervlakte, die U in 1956 heeft gemaaid voor hooi en kuilgras ?
10. a. Hoeveel stikstof strooit U per ha grasland ?
b. Wat zou hier in de omgeving gemiddeld gestrooid worden ?
11. Hoeveel arbeidskrachten werkten er in 1956 op Uw bedrijf ?
Boer
Boerin
Zoons
Dochters
Vader
Vaste arbeiders
Losse arbeiders
12. Wat is naar Uw mening de beste opleiding voor een jongen, die boer wil worden ?
13. Zoudt U graag zien dat Uw zoon of schoonzoon te zijner tijd boer wordt ?
14. a. Wat was het beroep van Uw vader ?
b. Heeft U altijd in de landbouw gewerkt ?
c. Ook als landarbeider ?
d. Hoe bent U aan dit bedrijf gekomen ?
Geërfd
Ontgonnen
Gekocht
Gepacht
Welke combinatie ?
e. Wat was het beroep van Uw schoonvader ?
15. Natuurlijk staan sommige boeren bekend als goede boeren en andere als minder goede. Wilt U mij ook zeggen, waaraan U ziet of iemand een goede boer is ?
16. Hoe vaak gaat U behalve voor marktbezoek naar Groningen ?
En naar de andere steden ?
17. Wilt U mij de namen en beroepen noemen van andere mensen, waar U geregeld op bezoek komt en die geregeld bij U op bezoek gaan ?
Wie van hen zijn familieleden ?
18. a. Voor welke werkzaamheden leent U werktuigen van Uw boeren of lenen zij van U werktuigen ?
b. Wordt er hier bij geboorte of sterfte burenhulp geboden ?
19. Wat zijn de belangrijkste veranderingen, die naar Uw mening de positie van de boeren in het Zuidelijk Westerkwartier zouden kunnen verbeteren ?
20. Verschillende boeren hebben mij gezegd, dat er in deze streek meer zou veranderen, als de boeren maar over meer geld beschikten. Stel nu het geval, dat U plotseling een schenking van f 500,-- zou krijgen, wilt U mij ook zeggen wat U hier dan nog zoudt doen ?
De bedrijfsuitrusting verbeteren; op welke wijze ?
Huishoudelijke uitrusting verbeteren ?
Besparen of een schuld aflossen (de keuze tussen beide laatste mogelijkheden is voor mij van minder belang)?

21. Zijn de boeren hier in de buurt in het algemeen bereid om crediet op te nemen bij de boerenleenbank o.d. voor rendabele verbeteringen in hun bedrijf?

(Alleen vragen als de interviewsituatie het toelaat)

22. Men zegt wel, dat de boeren een redelijk bestaan moeten hebben op een goed geleid en sociaal-economisch verantwoord bedrijf.

a. Doet naar Uw mening de regering haar best om dit te bereiken ?

b. En wat denkt U in dit verband over het werk van de standsorganisaties ?

23. Hoe verwacht U, dat de Landbouw zich in de toekomst zal ontwikkelen ?

De positie van de boeren wordt beter

blijft gelijk

wordt slechter

Interview situatie:

Inrichting huis:

Opmærkingen: